

Mısır'ın Son Memlûk Beyleri (1801-1806)

Selda GÜNER

Yrd. Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
E-Mail: sguner@hacettepe.edu.tr

Geliş Tarihi: 30/09/2015 Kabul Tarihi: 16/11/2015

ÖZ

GÜNER, Selda, **Mısır'ın Son Memlûk Beyleri (1801-1806)**, CTAD, Yıl 11, Sayı 22, (Güz 2015), s. 227-266.

Bu çalışma Fransız işgali (1798-1801) sonrasında Memlûk beylerinin pozisyonlarında yarattığı değişiklikleri tartışacaktır. Bu açıdan hâkim iki anlatının taleştiirdiği, gölgede bıraktığı bir patrimonyal-geleneksel unsur olarak Memlûk zaviyesi ve onların tepkileri dinamik bir hikâye içinde manalı olacak ve böylelikle daha geniş-çok yönlü bir tarih okuması mümkün olacaktır. Mısır bahsinde hâkim anlatı ve söylemin ilkinde, 'Uluslararası İlişkiler' perspektifi; Düvel-i Muazzama arasında Mısır merkezli rekabet, çatışma ve ittifaklar hâkimdir. 1798 de Fransız General Napolyon Mısır'ı aniden işgal eder, sonrasında ise İngiltere, Rusya duruma müdahil olur ve çaresiz Osmanlılar ise Fransız tehdidine karşı pozisyon üretmeye çalışırlar. İkinci anlatı ise 'Büyük Adam', son Firavun Mehmet Ali Paşa'ya odaklanır; o teleolojik bir tarihin kaçınılmaz öznesidir. Her adımda politik dehasını ispatlar, portresi şarka özgü kurnazlık ile Batılı kurumlara olan namütenahi heveskârlıktan müteşekkildir. Bu iki hâkim anlatı ve tarih söylemi tabii ki Memlûklere de yer verir; ancak büyük oyunun figüranları olarak. Bu makale, Düvel-i muazzama ve Mehmet Ali Paşa faktörlerini inkâr etmeden Mısır üzerindeki rekabet ve kavganın Memlûkleri nasıl etkilediğini tahlil edecektir.

Anahtar kelime: Osmanlı İmparatorluğu, Memlûk, Elfi Bey, Osman Bey, Mehmet Ali Paşa, İngiltere

ABSTRACT

GÜNER, Selda, **The Last Mamluk Beys of Egypt (1801-1806)**, CTAD, Volume 11, Issue 22, (Fall 2015), pp. 227-266.

This study will discuss the changes in the positions of the Mamluk beys after the French invasion of Egypt (1798-1801). From this point the Mamluk perspective overshadows as a patrimonial-traditional elements, two dominant narrations and their response will be meaningful in a dynamic story and it will thus be possible a sophisticated historical reading. The first dominant narrative and discourse about Egypt issue mainly based on 'International Relations' perspective, Egypt-based competition between the Great Powers and conflicts and alliances. In 1798 Napoleon invaded Egypt at once and after Britain and Russia was involved in the case. The Sublime Porte tried to produce a new diplomatic position against the French threat. In the second narrative focused on the most important figure in the Egypt scene was Kavalali Mohamed Ali Pasha; he is the inevitable subject of this theological history of view. He proved his political genius in every step and his portrait composes of perpetual enthusiasm for the Western institutions. These two dominant narratives and historical discourses, of course, gave the place Mamluks; just as figurants in the great game. This article is without denying the roles of important factors such as Great Powers and Mohamed Ali Pasha, but it intends to open a wider perspective on the internal history of the Mameluk Beys.

Keywords: Ottoman Empire, Mamluk, Elfi Bey, Osman Bardisi Bey, Mohamed Ali Pasha, England

Giriř**Napolyon'dan Önce ve Sonra Mısır Ahvali**

Uzun zamandan beri Mısır'ı idare eden beyler, Fransa'yı tabkır ve onun tüccarlarını soyuyorlardı. Bunların ceza saati geldi. Çoktan beri bu Kafkasya ve Gürcistan'dan satın alınmış köle sürüsü dünyanın en güzel yerini zulme boğuyordu. Fakat her şeye kadir olan Allah devletlerinin sona ermesini istedi. Mısır halkı! Size, dininizi mahvetmek için geldiğimi söyleyeceklerdir. İnanmayın. Hukukunuzu istirdat etmek, soyguncuları cezalandırmak için geldiğimi, Allaha, Peygambere ve Kuran'a Kölemenlerden daha ziyade hörmet ettiğimi onlara söyleyin. Yine onlara söyleyin ki: Allah nazarında bütün insanlar müsavidir. İnsanlar yalnız akıl hüner ve faziletle birbirlerinden ayrılırlar. Hâlbuki münbaseran kölemenlerin güzel ve iyi yaşamaları için onlar hangi akıl hangi hüner ve hangi fazilete maliktirler?

Nerde münbit bir toprak varsa Kölemenlerindir. Nerde güzel bir esir kadın, güzel bir at, güzel bir ev varsa, bunlar, Kölemenlerindir. Eğer Mısır onların çiftliği ise bu hususda Allah'dan aldıkları tapu senedini gösterebilirler fakat Allah âdil ve afedicidir...

Eskiden burada büyük şehirler, büyük kanallar, büyük bir ticaret vardı. Bütün bunları Kölemenlerin basislikleri, haksızlıkları ve zulümleri mahv etti.

Kadular, şeyhler, imamlar, çorbacılar! Halka deyiniz ki:

Hakiki Müslümanların dostuyuz... Padişahın (Allah onun ne muradı varsa versin) dostu ve düşmanlarının düşmanı olan biz değil miyiz? Halbuki onun otoritesine her zaman isyan eden ve onu bâlâ tanımayan Kölemenler değil midir? Kölemenler ancak keyiflerine göre hareket ediyorlar. Bizimle olanlar mes'ut olacaklardır. Rütbe ve servetçe ... Fakat kölemenler için eline silâh alıp bize karşı düğüşeceklerin vay haline! Onlar için kurtuluş yolu yoktur. Mahv olacaklar ve izleri kaybolacaktır.¹

Napolyon Bonaparte'ın 1798'de Mısır'ı işgalinin hemen sonrasında İskenderiye'de ahalیه dağıtılan bu Fransız beyannamesi, iki noktada Memlükleri hedef alır: Yerli ahalinin Memlük zümresine duyduğu canlı nefret üzerinden işgale yönelik bir sempati uyandırma ve aynı zamanda Fransızlara askerî tehdit oluşturabilecek aslî unsurlardan olarak Kölemen/Memlüklere göz dağı verme. Beyanname tipik bir propoganda risalesi olarak, İslâmci bir retorik kullanır ve ayrıca Mısır'da Fransız varlığının İstanbul'daki Sultan'ın hayrına hizmet edeceğini de vurgular. Memlükler her halukarda Mısır'ın otokton Arap halkının, ayrıca Halife-Sultanın dolayısıyla Fransa'nın da düşmanı olarak takdim edilirler.

Oysa Mısır'daki Fransız işgalinin gerisinde kolonyal saikler ve rekabet vardır.² Zira 1792'den beri Avrupa'nın geri kalanıyla savaş halinde olan devrim Fransa'sı o sıralar Direktuvar idaresindedir ve Napolyon, Kuzey İtalya'da askerî yeteneğini ispatlayan bir general olarak Direktuvar'ın iç krizlerini gölgelemek, harp alanını Doğu Akdeniz'e taşımak ve böylelikle Mısır gibi stratejik bir havzaya sahip olmak adına Toulon'daki Fransız donanmasını İskenderiye'ye yönlendirdi. Fransız bahriyesinin 1 Temmuz 1798'de İskenderiye'ye ayak basmasıyla sadece Mısır için değil Avrupa güç mücadelesinde de yeni bir sayfa açılmış olur. O esnada Mısır'da ise Memlük askerî grubu, Kazdağlı Hanesi'ne tabi Kafkas ve özellikle Gürcü beylerin kontrolündedir.³ Osmanlı Memlükleri'nin menşei konusu daha uzak bir

1 E. Ziya Karal, *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları Milli Mecmua Basımevi, İstanbul: 1938, s. 74-75.

2 Edward Ingram, "The Geopolitics of the First British Expedition to Egypt-IV: Occupation and Withdrawal, 1801-3", *Middle Eastern Studies*, 31, 2, 1995, s. 327 Napolyon'un kolonyal hedeflerinden bahseden Lord Elgin'in Hawkesbury'e 22 Kasım 1801 tarihli mektubu için bkz. National Archive Foreign Office (NA FO) 78/33.

3 Jane Hathaway, "The Household: An Alternative Framework for the Military Society Of Eighteenth-Century Ottoman Egypt", *Oriente Moderno*, 18, 79, s. 57-58, Jane Hathaway, "Osmanlı Mısır'ında Yerli ve Askerî Unsurlar ve Yeniçeriler", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 10, Yeni Türkiye

tarihin konusudur ve ayrıca tartışmalıdır. Açık ve tartışmasız olan ise, Memlûk varlığına Mısır'ın 1517'de Osmanlılar tarafından fethinden sonra da, bir çeşit patrimonyal hikmet-i hükümetçilik adına izin verilmiş olmasıdır.⁴ Yavuz Selim ve halefleri Osmanlı sultanları, Memlûkleri, Mısır Paşa'sının muhtemel adem-i merkezîyetçi arzularına karşı bir tedbir olarak mevcudiyetlerine izin vermişlerdi.

Memlûkler, diğer yandan, hasımları onları yekpare bir blok gibi göstermelerine rağmen, kendine has iç kültür ve ritüelleri olan askerî-politik bir cemaatti. Onları yazılı nizamnameleri mucibince bir komutanın emrindeki mekanik bir modern ordu birimine benzetmek büyük yanılgı olur. Memlûkler seyyal patronaj ilişkilerinin belirlediği sekter-geleneksel bir cemaat olarak ciddi hizipleşme, iç çatışma ve rekabetler yaşamışlardı. Nitekim XVIII. yüzyılda da, Memlûk haneleri ve beyleri arasında hizipleşme ve liderlik kavgası sürmekteydi,⁵ keza Napolyon

Yayınları, Ankara, 2002, Jane Hathaway, *Osmanlı Mısırı'nda Hane Politikaları Kazdağlıların Yükselişi*, Çev. N. Özsoy, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2002, s. 50, Seyyid Muhammed es-Seyyid, *XVI. Asırda Mısır Eyaleti*, Edebiyat Fakültesi Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 182, A. Goldschmidt – Robert Johnston, *Historical Dictionary of Egypt*, Scarecrow Press, Oxford, 2003, s. 251-252.

4 Ömer Lütfü Barkan *XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Kanunlar*, c. 1, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul, 1943, ss. LXV, 356-387, A. S. Tveritinova, “XVI. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun Malî ve İdarî Sistemini İlgilendiren Bazı Belgeler”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 25, 2, 1970, ss. 65-88, Stanford J. Shaw, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517-1798*, Princeton, 1962, ss. 33-37, 186. Memlûk ve Osmanlı dönemi görev ve kurumlarının paralellığı hakkındaki tartışmalar için bkz. P. M. Holt, “The Beylicates in Ottoman Egypt during the Seventeenth Century”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 24, 1961, s. 223, P. M. Holt, *Studies in the History of the Near East*, Frank Cass, London, 1973, s. 181-184, Hathaway, *Osmanlı Mısırı'nda Hane...*, s. 50-51, Daniel Crecelius, *The Roots of Modern Egypt: A Study of the Regimes of Ali Bey al-Kabir and Muhammad Bey Abu al-Dhabab, 1760-1775*, Chicago, 1981, s. 22-23, Gabriel Piterberg, “The Formation of an Ottoman Egyptian Elite in the Eighteenth Century”, *International Journal of Middle East Studies*, 22, 1990, s. 281-282.

5 Özellikle XVII. yüzyılda birbirine rakip iki Memlûk grubu, Kasımiyye ile Zulfikariyye fırkaları ortaya çıktı. Bu iki fırka, XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar Mısır'da siyasî ve iktisadî hayatta kontrolü ele geçirmek için rekabete girdiler. Fakat Kasımiyye XVIII. yüzyıl ortasından itibaren üstünlüğü ele geçirecektir. Zira, Kasımiyye içinden çıkan Kazdağlı İbrahim Kethuda liderliğinde ortaya çıkan Kazdağlı hizbi Mısır'da güçlenmiş ve eyalette önemli mansıpları ele geçirmişti.. Mesela Kazdağlılar 1760'da Bulutkapan Ali Bey'i şeyhu'l-beledliğe tayin edince Ali Bey Mısır'daki rakiplerini bertaraf ederek mevkilere kendi adamlarını getirdi ve hanesinden yetiştirdiği memlûklerini umera sınıfına dahil etti (1768). Bu minvalde Bulutkapan, diğer Memlûk hanelerinden rakiplerini ortadan kaldırmış, Mısır'da, Kazdağlı Beyliği'nin nüfuzunu pekiştirmişti. Kendi adına para bastırıp ve hutbe okutan ve Memlûk bağımsızlığını ilan eden Ali Bey, bugün oldukça sık kullanılan bir tabirle, Neo-Memlûk beyliğini kurmuştu (1763-1773). Hathaway, *Osmanlı Mısırı'nda...*, s. 50, Hathaway, “The Household: An Alternative Framework ...”, s. 57-66, Hathaway, “An Agenda for Historical Study of the Ottoman Arab Provinces”, *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, SOTA-Yeni Türkiye, Ankara, 2001, s. 786-787, Michael Winter, “Turks, Arabs and Mamluks in the Army of Ottoman Egypt”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 72, 1980, ss. 97-122, Michael

sonrası Mısır'ında da bu kavganın başka bir şekilde tezahür ettiği görülecektir. Memlûk manzarasına hâkim olan genel karmaşaya rağmen, Memlûk iktidar mücadelesinin kendini tekrarlayan bir kalıbı vardı: Bu kalıba göre, Kahire'de nüfûzu ele geçiren hizbin beyi Mısır'ın hâkimi kabul ediliyordu. Karşı hizip de Said, Mınya ve Circe şehirlerine çekilir, burada yeniden silahlı kuvvetlerini toplar ve özellikle nehir üzerindeki temin yollarını ele geçirerek, üstünlük sağlamaya çalışırdı. ⁶ Özellikle XVIII. Yüzyılda Memlûk beylerinin arasındaki güç mücadelesinin açıkça gösterdiği gibi, politik rekabet sadece statü ve itibar gibi sembolik değerler için değil aynı zamanda Mısır'ın iktisadî kaynaklarını kontrol etmeyi de bilhassa içeriyordu.⁷ Başka bir ifadeyle, politik güç kârlı rant alanlarına hükmetmeyi kolaylaştırıyor, maddi servet ise hırslı Memlûk liderlerinin elinde müessir bir silaha dönüşüyordu. Klasikleşen bir diğer Memlûk davranış kalıbı da, güçlenen her beyin Kahire'deki Osmanlı paşasının otoritesini sınırlandırmaya yeltenmesiydi. Bulut Kapan Ali Bey ise 1760larda otonom bir Mısır adına ciddi bir isyana önderlik edecekti. 1783 yılında; Fransız Devrimi'nden altı, Napolyon'un Mısır seferinden on beş sene evvel, İbrahim ve Murad Beyler İskenderiye, Dimyat ve Reşid'de askeri üsler verilmesi karşılığında Mısır'ın bağımsızlığına yardımcı olması gayesiyle Rusya'ya başvuracaklardır. Netice; İskenderiye'de Rus Konsolosluğu'nun kurulmasıdır (1785). Gerçi Rusya'nın Mısır'a yönelik ilgisi sadece İskenderiye'deki konsolosluk binası ile sınırlı kalmıştı. Fakat Memlûk beyleri, Osmanlıları 1768-74 harbinde yenilgiye uğratan II. Katerina Rusya'sıyla ittifak yaparak Dersaadet'in öfkesini üzerine çekmişti.⁸ Son

Winter, "A Statute for the Mercantile Fleet in Eighteenth Century Egypt", *Mediterranean Historical Review*, 3, 2, 2008, ss. 118-122, Seyyid Muhammed Es-Seyyid, *a.g.e.*, s. 563, Zeinab A. Abul-Magd, *Empire and its Discontents: Modernity and Subaltern Revolt in Upper Egypt, 1700-1920*, Basılmamış Doktora Tezi, Georgetown University, Washington, 2008, Selda Güner, "Bulutkapan Ali Bey (el-kebir) İsyanı (1768/69-1773)", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53, 2013, ss. 155-182), J. Philips, *A History of the Revolt of Ali Bey Against the Ottoman Porte*, London, ty..

6 Johann W. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1802)*, Çev. N. Epeçli, c. 6, Yeditepe Yay., İstanbul, 2011, s. 39-40, 18. yüzyıl sonunda Murad ve İbrahim Beyler'in isyanı Selim III ün selefi Sultan I. Abdülhamid'i de öfkelenдіrmmişti: "İbrahim Bey ve sāniyen Murad dedikleri hemen bîdîn olan kâfirde eşed dense cāyiz", ayrıca Memlûk hizipleri arasındaki bu mücadeleyle alakalı olarak da "Kölemen mel'ûnları âsi ve adem-i itâ'atleri ma'lûm ve ma'lûm-ı âlemiyândır" demektedir. Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul, 2001, s. 185.

7 Memlûk nüfuzunun iktisadî saikleriyle alakalı olarak bkz. Seyyid Muhammed Es-Seyyid, *a.g.e.*, s. 567.

8 Daniel Crecelius, "Russia's Relations with the Memluk Beys of Egypt in the Eighteenth Century", *A Way Prepared: Essays on Islamic Culture in Honor of Richard Bayly Winder*, Ed. F. Kazemi ve R. D. Mc Chesney, University Press Newyork, 1988, ss. 55-67.

iki isyan örneği, geleneksel Memlûk-vali çatışmasıyla açıklanamayacak yeni boyutlar içeriyordu: Memlûkler sadece kendilerinin yöneteceği bağımsız bir Mısır istiyorlardı: Mısır Memlûklerin olmalıydı. Bu gaye için Memlûkler, İslâm Halifesine karşı Rusya ile işbirliğinden bile sakınmamışlardı. Böylelikle Bâbüâlî'nin hiddetlenmesi için gerekli malzemeyi Memlûkler yeterince tedarik etmiş oldular, artık asi kullar tekdirel hizmete getirilmek yerine tamamen tasfiye edileceklerdi. Cezayirli Gazi Hasan Paşa Memlûkleri cezalandırmak için Mısır'a gönderildi (19 Haziran 1786).⁹ Dolayısıyla Bâbüâlî'nin Memlûk meselesine yönelik iradesi Napolyon'un işgalinden önce tebellür etmiş oldu.¹⁰ Gerçi, Mısır halkı Napolyon 1798'de Mısır'a çıkış gayesini Arapları Memlûklerin zulmünden kurtarmak olarak ilan etmesinden daha önce,¹¹ benzer bir söylemi bir Osmanlı paşasından zaten işitmiş bulunuyordu. Beylerin isyanını bastırmak için 1786'da Mısır'a gelen Gazi Hasan Paşa, Mısırlılara hitaben; Memlûk zorbalarının halkı kanunsuz ve ağır vergilerle nasıl ezdiklerini, yaptıkları zulüm ve kötülükleri anlatmış, bütün bunların artık sona ereceğini, bundan sonra Kanuni Sultan Süleyman devrindeki verginin tatbik edileceği ve isyan eden Murad ve İbrahim Beyler'in

9 Seyyid Muhammed Es-Seyyid, *a.g.e.*, s. 565, Necmi Ülker, "XVIII. Yüzyılda Mısır ve Cezayirli Hasan Paşa'nın Mısır Seferi", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9, 1994, ss. 1-30 Bu dönemde Cezzâr Ahmed Paşa'nın Dersaadet'e gönderdiği Mısır'a dair mufassal bir raporda, muhtemel bir te'dip hareketine karşı Memlûk cevabının ana hatları açıklanmıştır. Buna göre, Mısır üzerine asker sevk edilirse, birbirleriyle rekabet halinde olan beyler hemen ittifak ederler. Ayrıca urbanla bir olup tüccar ve halkın malını ve eşyasını yağma ederler, sonra da Said taraflarına çekilerek Mısır'a gelen zahire yollarını keserler. Detaylı bilgi için bkz. Karal, *a.g.e.*, s. 26-27, Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c.5, 1971, s. 2630-2631, Cezzar Ahmed Paşa, *Ottoman Egypt in the Eighteenth Century*, *The Nizâmname-i Mısır of Cezzâr Ahmed Pasha*, Ed. ve Çev. Stanford J. Shaw, Harvard University Press, Cambridge 1962, Cezzar Ahmed Paşa'nın Mısır'a dair raporu hakkında ayrıca bkz. Ayşe Emecen, Suriye Bölgesinde Bir Osmanlı Valisi ve İmajı: Cezzar Ahmed Paşa TSMA nr. E. 4079'daki Takrir ve Nizam-Name-i Mısır adlı iki raporun Neşir ve Tahlil Denemesi, Yayınlanmamış Master Tezi, İstanbul, 1994, Andre Raymond, "Soldiers in Trade: the Case of Ottoman Cairo", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 18, 1, 1991, ss. 16-37.

10 Bkz. Crecelius, *The Roots of Modern Egypt: A Study of the Regimes of Ali Bey al-Kabir...*, Daniel Crecelius ve Gotcha Džaparidze, "Relations of the Georgian Mamluks of Egypt with Their Homeland in the Last Decades of the Eighteenth Century", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 45, 3, 2002, ss. 320-341, George Baldwin, *Political Recollections Relative to Egypt*, London, 1802, s. 223.

11 13 Eylül 1798 (2 Rebiulahir 1213) tarihli Sayda ve Akkâ valisi Cezzar Ahmed Paşa'ya Bonapart tarafından gönderilen Arabiyü'l-ibare kâğıdının tercümesinde, seferin amacı "kölemenlerin Mısır'dan ihracı" olarak anlatılmaktadır. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hatt-ı Hümayûn 165/6901, ayrıca bkz. Thomas Naff, *Ottoman Diplomacy and the Great European Powers, 1797-1802*, Yayınlanmış Doktora Tezi, London University, 1960, s. 174, 184.

cezalandırılacağı”nı bildiriyordu.¹² İki beyannamenin ortak noktası, Memlûklerin Arap olmayışlarına, ecnebiliklerine ve zalimliklerine yapılan vurguydu. Ne var ki, Hasan Paşa tasfiye planını kuvveden fiile geçiremedi; her hâlükarda beyler Osmanlı ile anlaşmanın bir yolunu buldu. İstanbul’a senelik vergiyi aksatmadan göndermek ve her yıl Mekke’ye surrenin emniyetle ulaşmasını sağlama sözü karşılığında affolundular. İtaat ve bağışlanma; eski patrimonyal sözleşmenin devreye girdiğinin işaretiydi. Ancak maddi gerçeklik, her iki tarafın hedeflerini gerçekleştirecek imkanların yokluğunda optimum dengede buluştuklarını işaret ediyordu: Ne Memlûklüler, ne de Osmanlılar birbirlerini tasfiye edecek kudrete sahiptiler. Osmanlıların Memlûkleri tasfiye arzusunu-hiç bir zaman kuvveden fiile geçemeyen arzu/- yeniden canlandıran Temmuz 1798’deki Napolyon’un Mısır seferiydi. Şüphesiz Memlûk askerinin Napolyon’un ordusu karşısında aldığı yenilgi tek başına bunu açıklamaya yeterli olamaz, zira Avrupa’da Napolyon karşısında yenilgiye uğramamış bir ordu henüz bu dönemde yoktu.¹³ Ancak onların Fransızlar karşısında askerî zayıflıkları Babıali’nin eline yeni kozlar verecekti. Zaten Memlûk ordusu modern bir askerî kuvvet olmanın uzağında idi.¹⁴ Aynı zaaf pekâlâ Sultan’ın İstanbul’daki serkeş kulları, Yeniçeriler için de geçerliydi ve hatta onun imparatorluğunun pek çok yerinde fiili otorite ayanların eline geçmişti.¹⁵ Ancak Sultan Selim-i Salis 1793 yılında *nizâm-ı cedid* projesiyle eski rejim ve ordunun yanbaşında yeni’yi ordu merkezli inşa girişimini de başlatacaktır.¹⁶ 1792’de başlayan Koalisyon Savaşları Büyük Güçlerin dikkat ve enerjilerini Fransa merkezli krize yoğunlaştırmasına sebep olarak sultana zaman

12 BOA A.DVNS.MSR.MHM.d 10, s. 379/886, Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 2632, İlk defa bu dönemde Osmanlı Devleti, Memlûk nüfusunu kesmek için, İstanbul’dan Mısır’a Gürcü köle satışını durdurmaya teşebbüs etmiştir. 9 Eylül 1786 tarihli İstanbul’daki İngiliz konsolosunun raporu için bkz. NA FO 261/2 ayrıca bkz. Gabriel Guémard, *Aventuriers Mameluks d’Egypte*, Imp. J. Bonnet, Alexandria, 1929, s. 15, Daniel Crecelius, “The Mamluk Beylicate of Egypt in the Last Decades before its Destruction by Muhammad Ali Pasha in 1811”, *The Mamluks in Egyptian Politics and Society*, Ed. T. Philipp ve U. Haarmann, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, s. 130.

13 Napolyon’un Avrupa’daki savaşları için bkz. David G. Chandler, *The Campaigns of Napoleon*, Macmillan, New York 1966.

14 Christopher Herold, *Bonaparte in Egypt*, Harper ve Row, New York, 1962.

15 Sultan III. Selim hakkında yapılmış en kapsamlı tetkik için bkz. Stanford Shaw, *Between Old and New, the Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789-1807*, Harvard University Press, Harvard, 1971.

16 Sultan Selim dönemi ordu ıslahatı ve semptomları için bkz. Fatih Yeşil, *Nizâm-ı Cedid’ten Yeniçeriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Ordusunda Değişim 1793-1826*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2009, Savaş organizasyonun politik ve mali yönlerine dair majör okumalar için ayrıca bkz. Michael Mann, *Devletler, Savaş ve Kapitalizm, Politik Sosyoloji İncelemeleri*. Çev. Semih Türkoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2013.

ve imkân kazandıracaktır. Ancak Bonaparte'ın 1798 de ansızın İskenderiye'ye çıkması Avrupa içi kriz ve çatışmayı Mısır'a taşıyacaktı. Mısır'daki Fransız-İngiliz rekabeti esasen her iki ülkenin 1750-1850 arasındaki küresel rekabetinin bir sahnesiydi.¹⁷ Netice olarak 1798 den sonra Osmanlı Devleti'nin artık *nizâm-ı cedid* ruhuna uygun olarak, periferik güçlerin insafına kalmış eski ve köhne sistemden uzaklaşmak istediği açıktır. Bu sebeple Memlük karşıtı bir siyaset izleyecektir.

Mısır: Eski Sahipler, Yeni Misafirler

Ehramlar nâm-ı diğer İmbaba Savaşı'nda (21 Temmuz 1798) Napolyon, Memlükleri yenilgiye uğratmış ve 25 Temmuz 1798'de Kahire'yi ele geçirmişti.¹⁸ Oysa 1 Temmuz'da, daha henüz Fransa İskenderiye'yi yeni işgal etmişken, Murad ve İbrahim Beyler,¹⁹ sair Memlük şefleri, ulema ve şeyhler meseleyi görüşmek üzere toplanmışlardı.²⁰ Bundan sonra ilk icraat Mısır'daki Fransız konsolosu ve tüccarları tevkif edilerek Kahire Kalesi'ne hapsedilmişti. İbrahim Bey ve vali Ebubekir Paşa Kahire'de kalmış, Murad Bey de Memlük ordusunun komutasını üstlenmişti.²¹ Bu sırada bir Memlük birliği, General Dize (Desaix)

17 Virginia H. Aksan, "Küçülen Osmanlı Dünyasında Askeri Reform ve Sınırları 1800-1840", *Erken Modern Osmanlılar*, Ed. Virginia H. Aksan, Daniel Goffman, Timaş Yay., İstanbul, 2011, ss. 161-182.

18 Enes Kabakçı, "Napoléon Bonaparte'ın Mısır Seferi (1798-1801)", *Nizâm-ı Kâdim'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, Ed. Seyfi Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul, 2010, s. 343, Herold, *a.g.e.*, s. 85, Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 2785, ayrıca Napoleon'un Mısır seferinin askerî detayları için bkz. Oliver Warner, *The Battle of the Nile*. B.T. Batsford Ltd. London, 1960, Enver Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 5, TTK, Ankara, 1988, s. 27.

19 İbrahim Bey Muhammed, 1798'de Napolyon Mısır'a geldiğinde önde gelen Memlük liderlerinden Muhammed Ebu Zeheb'in halefiydi ve 1775-1798 tarihleri arasında şeyhülbeled olarak Mısır'da nüfuz sahibi olan Murad Bey Muhammed'in en önemli rakibiydi. Napolyon Mısır'ı işgal ettiğinde Suriye'ye kaçtı ve daha sonra Osmanlı valisi Hüsrev Paşa'yla çatıştı. Mısır tarihinde bundan başka bir rol üstlenmedi. İbrahim Bey ve takipçisi olan Memlükleri bugünkü ismiyle Dangola'ya yakın bir yerde ordugâh kurdu, böylece Mart 1811'de Mehmet Ali Paşa'nın Memlük beylerine uyguladığı katliamdan kurtulmuş oldu. Mart 1816'da ölmüştür. Bkz. Goldschmidt ve Johnston, *a.g.e.*, s. 197.

20 Al-Jabarti, *Al-Jabarti's Chronicle of the First Seven Months of the French Occupation of Egypt*, Brill, Leiden, 1997, s. 37. Bâbüâlî, Mısır'ın işgalini müteakip Memlük beylerini Fransa'nın hareketiyle ilgili haberdar edip, Mısır'ın müdafaa için müzakere etmesi için mektupçu hulefasından Ahmed Erip Efendi'yi Mısır'a görevlendirmiştir. Fakat Bâbüâlî'nin bu memuru Mısır'a ulaştığında Fransızlar Kahire'ye ulaşmışlardı. Detaylı bilgi için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarîh-i Cevdet*, c.6, Matbaa-i Osmani, Dersaadet, 1309 s. 291, Karal, *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 70, 79, Azmi Süslü, "Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri, 1798-1807", *Belleten*, XLVII, 185, 1984, s. 259-279.

21 *Pièces Diverses et Correspondance Relatives aux Opérations de l'armée d'Orient en Egypte*, Paris, Messidor An IX, 1801, s. 152-154, Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, c.7, ss. 126-127, 132-133.

kumandasındaki öncü kuvvetlere saldırdıysa da Fransız ordusu karşısında başarılı olamadı ve 13 Temmuz'da da bu defa Murad Bey'in birlikleri yenildi.²²Aslında Ehramlar savaşı, modern Avrupa ordusu ile geleneksel milis kuvvetleri arasında, galibi baştan belli olan muharebelerden biriydi.

21 Temmuz 1798'de Fransızlar 25 bin kişilik orduyla Kahire'de piramitlerin önlerine geldiğinde, Murat Bey'in ordusu 20 bin Türk ve Arap askeri, 10 bin Memlûk ve 300 Arap sipahisinden mürekkepti.²³ İmbaba Savaşı, Mısır ordusunun sayıca üstünlüğüne rağmen, mağlubiyetle neticelendi. Sonrasında Murad Bey Yukarı Mısır'a, İbrahim Bey de Sina Çölü'ne çekildi.²⁴ Bundan sonra Memlûkler için hiç bir şey eskisi gibi olmayacaktı. Bu arada İngiliz Amiral Nelson'un 1 Ağustos 1798'de Ebukır'da Fransız donanmasına saldırmasıyla, İngiltere Akdeniz'de deniz üstünlüğü kazanmış oldu.²⁵

İlginç olan Napolyon siyasetinin Memlûkleri, Fransa'ya müzahir yerel bir ittifak unsuru olarak görmekten başlangıçta ısrarla uzak durması ve bu açıdan Osmanlı bakış açısını paylaşmasıydı. Otuz sekiz ay süren Mısır'ın Fransızlarca işgali 14 Eylül 1801'de sona erdiğinde Mısır meselesi bu kez 'dost' İngiltere ile müzakere edilecekti. İngiltere devlet-i fehmanesi ile Devlet-i Aliyye müstevli Fransa'ya karşı hayırhah bir işbirliği antlaşması yapmasına rağmen (21 Ocak 1799), anlaşmazlık noktasını Memlûklerin geleceği oluşturacaktı. Fakat Napolyon işgalini Mısır'ın dışına taşımak niyetindeydi, zira 1799 Şubat sonlarında El-Ariş, Gazze ve Yafa'yı ele geçirmişti. 24 Mart 1799'da Fransız askeri Akka önlerine gelmişti. 18 Mayıs'a kadar Akka teslim alınamayınca Napolyon, Mısır'a çekilme kararı vermiştir. Yusuf Ziya Paşa emrindeki Osmanlı birlikleri 15 Mayıs'da Mısır'a hareket etmiş, buna mukabil ve Köse Mustafa Paşa'nın komuta ettiği Osmanlı donanması, İngiliz

22 Bkz. Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 2785, Al-Jabart, *a.g.e.*, s. 38, Herold, Memlûklerin askerî gücü hakkında, üç ya da dört bin süvari ve biç kaç bin piyade bilgisini vermektedir. Muhammed Bey Elfi'nin 300 süvarisi vardır. Bkz. Herold, *a.g.e.*, s. 89-90. Karal'a göre, Memlûk beylerinin maiyetindeki asker on beş bindir. Bunlara az sayıda yeniçeri gücü ve halktan toplanan kişiler de ilave edilirse Mısır ordusu 20-25 bin civarındadır. Bkz. Karal, *a.g.e.*, s. 80.

23 Andre Clot, *Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır'ı*, Çev. Turhan Ilgaz, Epsilon Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 244-245.

24 Bkz. Juan Cole, *Napoleon's Egypt Invading the Middle East*, Palgrave Macmillan, New York, 2007, s. 242.

25 Bkz. Kamil Çolak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 2, 2008, s.151-152, J. H. Rose, "The Political Reactions of Bonaparte's Eastern Expedition", *English Historical Review*, 44, 1929, ss. 48-58, Ayrıca bkz. Lord Elgin- J. H. Rose, "Lord Elgin's Report on Levantine Affairs and Malta, 28 February 1803", *The English Historical Review*, 36, 142, 1921.

donanmasıyla ittifak halinde 12 Temmuz'da İskenderiye'ye gelmiş ve Osmanlı askeri Ebukır'a çıkmıştır. 25 Temmuz'daki savaşta Osmanlı ordusu yenilmiştir. 2 Ağustos'da Ebukır'ı ele geçirdi.²⁶ Fakat Napolyon Eylül 1799'da Fransa'ya dönmüştür. Sadrazam Yusuf Ziya Paşa da El-Ariş'i Fransızlardan geri almıştı (Aralık 1799). Napolyon'un Mısır'daki halefi General Kleber bu gelişmenin akabinde Mısır'dan ayrılmaları hususunu İstanbul'a iletmıştır. Fransız askerinin Mısır'dan çekilmesi için El-Ariş antlaşması yapılmıştı (24 Ocak 1800). İngiltere bu anlaşmayı kabul etmemiştir. Bundan yaklaşık iki ay sonra anlaşmazlık zuhur etmiş ve Kleber'in ordusu Heliopolis'te Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratmıştı (20 Mart 1800).²⁷ Fransa'nın Mısır'dan çekilmeyeceği kanısını, Kleber'in 14 Haziran'da öldürülmesi değiştirecekti. Fransa'ya karşı İngiltere ve Osmanlı Devleti ittifakla, Mısır'a ordu göndermiş ve İngiliz askeri 8 Mart 1801'de Ebukır'ı ele geçirmiştir. Bundan sonra Kleber'in halefi General Menou Mısır'dan çekilme konusunda yeni bir teklifte bulunmuş ve Fransa, Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında bir sözleşme imzalanmıştır (27-28 Haziran 1801).²⁸

Fransa'nın Mısır'ı işgali, İngiliz hariciyesine Hindistan'a giden yol üzerindeki Mısır'ın ehemmiyetini hatırlatmıştı.²⁹ İngiltere, Fransız işgalinin tekrar etmesi endişesini ciddiye almak mecburiyetinde kalmıştı. Mısır kısa sürede, sadece Dersaadet'i meşgul eden dâhili bir mesele olmaktan çıkıp, birdenbire Avrupa'da kıyasıya mücadele eden iki başkent, Paris ve Londra'nın ilgi ve rekabet alanına girmiştir. Fakat bir müddet sonra Fransa Mısır'ı terketmek zorunda kalınca, İngiltere ve Osmanlılar yeni Mısır tasarısını hazırlamakta başbaşa kalmışlardır. Fakat tarafeyn arasında Memlük beylerinin statüsüne dair ciddi bir fikir ayrılığı vardır: Osmanlılar için Memlükler Mısır'da son görmek istenilen kişilerdi. İngiltere zaviyesinden ise, Memlük beyleri, onca kusurlarına rağmen kolayca feda edilemeyecek bir unsurdu. Hatta İngiltere onlara Bâbüali karşısında yegane müdafii ve muhafızı gibi davranacaktı. Fransız askerinin Mısır'dan çekilmesinden sonra, düzenin yeniden tesisinde İngiltere'nin rolü, Osmanlı hükümeti ile Memlük beyleri arasında "arabuluculuk" olarak tanımlanabilir.³⁰ Fakat

26 Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, c.7, ss. 35-37, 39-41, Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 41.

27 Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 70-77, İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri (1789-1802)*, TTK, Ankara, s. 298.

28 Çolak, *a.g.m.*, ss. 164-167.

29 Kabakçı, *a.g.m.*, s. 340-341.

30 *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke, (1801-1803)*, Ed. Douin, George, Fawtier-Jones, E. C., c. 1, Cairo, 1929 s. 44, ayrıca bkz. NA WO 1/345, ayrıca bkz. J. P. Morier, *Memoir of A Campaign With the Ottoman Army in Egypt, from February to July 1800*, London.

İngiltere'nin Mısır'da sadece asker bulundurmakla yetinmeyeceği aynı zamanda Mısır'ın yönetiminde de söz sahibi olmak istediği aşikârdır. Bu sebeple Mısır'ın idaresi için Memlûklerle ittifak yapma ihtiyacı, İngiltere'nin, “gözden düşmüş bendeleri”, Bâbiâli nezdinde tekrar meşrulaştırması gerekiyordu.

İngiltere'nin bakış açısına göre Napolyon'dan sonra Mısır'ın idaresi tek başına Osmanlı valisinin “zayıf elleri”ne teslim edilmemeliydi. Keza Memlûklerin güçlü anti-Fransız hissiyatı İngiltere için elverişli imkânlar sunabilirdi. Genel İngiliz perspektifi (Mısır'daki İngiliz siyasî ve askerî temsilcileri tarafından titizlikle izlenmekteydi. Mısır'daki İngiliz kuvvetlerinin komutanı General Hutchinson 5 Mayıs 1801'de Reşid'den yazdığı raporda, müttefikleri Murad Bey'in ölümünden sonra Memlûklerin kendilerine iyi bir şef seçtiklerini bildirmekteydi.³¹ O şef, Osman Bey Bardisi, Murat Bey'in boşluğunu doldurabilirdi. 2 Haziran 1801 tarihli başka bir raporunda da, Memlûklerin desteğini kazanmak için daha fazla çalışmasını ve Memlûklere İngiliz hükümetinin himayesinin sunulmasını tavsiye etmekteydi. Hutchinson'a göre, Memlûkler Fransızları Türk yönetimine tercih etmeyeceklerdi zira Fransızların memlûklere duydukları hasmane tavırdan şüpheleri yoktu.³² Bunun akabinde 20 Haziran 1801 yılında İngiliz diplomat ve İngiltere'nin İstanbul elçisi Lord Elgin (görev süresi 1799-1803), yazdığı memorandumda, şimdye kadar iktidarı ve Mısır'ın gelirlerini elinde tutan Memlûklerin sayılarının azaldığını belirtmekteydi. Elgin, ayrıca Mısır'da kalıcı bir huzur isteniyorsa, eski adlî yapı ve vergi toplama sisteminin kesinlikle askerî sektörden tefrik edilmesi ve idarî yapılanmada da Mısır'ın çok sayıda paşalığa bölünerek tanzim edilmesini savunuyordu.³³ Lord Elgin'in ilk cümleleri, sayıları azalmış bir Memlûk varlığının İngiltere'nin Mısır'daki varlığını tehdit etmeyecek ve onları sürekli İngiltere'ye muhtaç bırakacak bir grup olarak görme temennisini yansıtır. Onun önerilerinin ıslahat isteyen ikinci kısmını ise, Avrupa

31 *L'Angleterre Et L'Égypte La Politique Mameluke*, s.10, *The Observer*, 3 Mayıs 1801, s. 2. Ayrıca bkz. Naff, *a.g.e.*, s. 384. General Hutchinson'un Osman Bey'e bir mektup yazdığı ve Osman Bey'in de cevaben, İngilizlerin verdiği sözleri kutsal kabul ettiklerini ve Memlûklerin İngiltere'nin himayesine girmeyi arzuladıkları ve onlarla birlikte savaşabileceklerini yazdığı görülmektedir. Bkz. NA FO 78/37.

32 Bkz. *L'Angleterre Et L'Égypte La Politique Mameluke*, s.17-18, NA WO 1/345.

33 Bkz. *L'Angleterre Et L'Égypte La Politique Mameluke*, s.27-28, NA FO 78/32. XVII. Yüzyıl başında Mısır, idarî merkezi Kahire olmak üzere on iki vilayet (Şarkıye, Garbiye, Menüfiye, Buhayre, Terrane, Katya, Cize, (Gize), Atfîhiye, Feyyum, Behnesaviye, Uşmuneyn, Menfelutiye, Vahat) ve yedi sancaktan (İskenderiye, Dimyat, Reşid, Suveys, Cidde, Asyut ve İbrim) ibaretti. Bu idari yapısını genel olarak XVIII. Yüzyılda da korumuştur. Seyyid Muhammed es-seyyid, “Mısır” *İA*, 29, 2004, ss. 565-566.

başkentlerinde ve kongrelerde 19. yüzyıl boyunca Osmanlı sefir ve hariciye nazırlarının sürekli duyacakları reform talebinin ilk örneği saymak icap eder.

İskenderiye'deki İngiliz komutan J. J. Morier, başka bir kanaattedir: "Mısır'da emniyetin tesisi için sadece Türklere güvenilmesi ve gerektiğinde Memlûklerin tamamen ortadan kaldırılması"³⁴ nı savunmuştur. 5 Mayıs 1801'de Memlûk lideri Osman Bey Bardisi General Hutchinson'a, Türklere güvenmediğini ve İngiliz hükümetinin kendisine himaye sağlaması halinde İngiliz ordusuna katılabileceğini yazmasına da bakılırsa³⁵ Hutchinson'un Memlûkçü siyasetin, önceki misallerin de gösterdiği gibi, Mısır'daki müdafii olduğu söylenebilir.

İngiliz ve Osmanlı Siyasetleri Açısından Yeni Mısır Meselesi

Fransız işgali ve sonrasında Bâbüâli, Divân-ı Hümâyûn'da Mısır'da Osmanlı idaresinin yeniden ve yeni konseptler etrafında tesisini müzakereye başladı. Muhtemelen İstanbul'daki Nizam-ı Cedid ricâli, Mısır'da yaşanan askerî zaafın kendi yenilikçi projelerini teyid ettiğini düşünmüşlerdi. Mısır Eyaleti'nde Memlûklere geniş bir hareket serbestisi bırakan eski rejim değişmeliydi. Bâbüâli, İngiltere'nin Memlûk beylerini koruma arzusuna rağmen, diğer eyaletlerde olduğu gibi Mısır'ın da idaresini merkezîyetçi-bürokratik esaslara göre düzenleyen yeni bir sistemi konuşmaya başlamıştır. İstanbul'un meseleye verdiği önemin bir göstergesi de Prusya kralından tavsiye istenmesiydi (1801).³⁶ II. Friedrich Wilhelm, Bâbüâli'nin muradına muvafık bir cevap verdi: Müessir bir idare için Memlûk beyleri tasfiye edilmeliydi. Prusya cavabından bağımsız olarak da, Memlûk direnişinin en güçlü ismi Murad Bey'in ölümü ve diğer beylerin kendi aralarındaki hizipleşme Bâbüâli'nin işini kolaylaştırabilirdi. Memlûk beylerinin nüfuzu ve varlıklarının sona erdirilmesiyle İstanbul, o güne kadar sadece beylerin tasarrufunda olan toprakları kullanabilir, Batı tarzı bir orduya sahip olmak için gerekli finans kaynaklarını da elde edebilirdi.³⁷ Bu amaçla Sadrazam Yusuf

34 Bkz. *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke*, s. 31.

35 Bkz. *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke*, s. 41.

36 Bkz. Zinkeisen, *a.g.e.*, c. 7, s. 81.

37 Müzakereler neticesinde Divân-ı Hümâyûn, Memlûk beylerinin yok edilmesine karar vermiştir. Bu arada uzlaşmayı seçen Memlûk beylerine 40 bin akçeye kadar münasib bir yıllık ücret ödenecek, kalacakları yeri serbestçe seçmelerine ve İstanbul'a gelmeleri halinde, örneğin kapıcıbaşı veya mirahur olarak, Bâbüâli'nin rütbeli makamlarına girmelerine izin verilecekti. Aksi halde hemen zincire vurulacak veya öldürülerek ortadan kaldırılacaklardı. Zinkeisen, *a.g.e.*, c. 7. s. 81-82 Fakat Babüâli ilk önce Kahire iç kalesi ve etraf kalelerine göre tertib ve tanzim, ayrıca civar tabyalara ve etraf kalelere nizamın zabt olunması gerektiğine vurgu yapmıştır. BOA A.DVNS.MSR.MHM.d 10, s. 386/895.

Ziyâeddin Paşa ve kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa Mısır'da idarenin yeniden tesisi için görevlendirildi.³⁸

Onlar Eylül 1801'de Mısır'a geldiklerinde askerî vaziyet şöyle idi: Sadrazam Yusuf Ziya Paşa, yaklaşık 6 bin yeniçeri, Anadolu sipahileri ve Arnavudlardan oluşan bir birlik ile Kahire ve çevresini ele geçirmişti; Kaptan paşa da donanması ile Ebukır önlerine gelmişti. General Hutchinson, İngiliz birlikleri ile İskenderiye, Reşid ve Demenhur'u işgal etmişti;³⁹ General Baird, Hintli birlikleri⁴⁰ ile İskenderiye'nin düşmesinden sonra Murad Bey taraftarı Memlûk beylerinin yaklaşık 4 bin kişilik birlikleri ile geldikleri Gize ve civarında duruyordu.⁴¹

Küçük Hüseyin Paşa, aralarında Tamburcu Osman Bey, El-Bardisi Osman Bey ve Süheyir Murad Bey de olmak üzere, Gize'de bulunan toplam yedi Memlûk beyini Ebukır'daki karargâhına davet etti.⁴² Beyler bu görüşmede Napolyon öncesi duruma dönülmeyeceğini ve Mısır'daki nüfuzlarını kaybedeceklerini öğrendiler. Sultan onları gözden çıkarmıştı. Bunun üzerine beyler İngiliz General Hutchinson'a şikâyetle bulunmuştur. Diğer taraftan Kaptan Hüseyin Paşa, Memlûk beylerini, ortadan kaldırma planını icraata geçirdi:

38 Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, c.7, s. 266-267, Zinkeisen, *a.g.e.*, c. 7, s. 82, Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târihi*. c. 1, Haz. Mehmet Ali Beyhan, TTK, Ankara, 2003, c. 1, s. 68-69, William Wittman, *Osmanlı'ya Yolculuk 1799-1800-1801*, Çev. Belkis Dişbudak, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 73-74.

39 Khaled Fahmy, "The Era of Muhammad Ali Paşa, 1805-1848", *The Cambridge History of Egypt*, Ed. M. W. Daly, c. 2, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s. 140 Douin'e göre İskenderiye'deki İngiliz işgali yaklaşık 4500 askerle gerçekleşirken, bu dönemde eyaletin tamamındaki Osmanlı asker miktarı 20 bindir. George Douin, *L'Égypte de 1802 A 1804*, Société Royale de Géographie d'Égypte, Le Caire, 1925, s. 9, ayrıca bkz. FO NA 30/29/5/1.

40 Altı büyük İngiliz gemisi Mısır sahillerini gözetim altında tutarken, Mısır eyaletinde, Müslüman oldukları için Mısır halkının tepkisini çekmeyecek 5 bin kişilik Hint birlikleri getirilmişti. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. Çev. Nilüfer Epçeli, Kemal Beydilli, 5, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2005, s. 129, İngitere'nin Mısır'daki üslerinden İskenderiye yakınlarındaki Birket (Bürket) ve Huş'a yerleşmelerine dair bkz. BOA HAT 89/3638-D.

41 Bkz. Zinkeisen, *a.g.e.*, c.7, s. 82.

42 Bkz. Darendeli İzzet Hasan Efendi, *Ziyânâme, Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın Napolyon'a Karşı Mısır Seferi (1798-1802)*, Haz. M. İlkin Erkutun Kitabevi Yay., İstanbul, 2009, s. 236, Bâbîâlî Memlûk beylerinden topluca kurtulma planları yapmaktaydı. Daha sonra Mehmet Ali Paşa'nın planına benzer bir biçimde, Memlûk beyleri muayyen bir yere davet edilecek ve akabinde de topluca tutuklanacak ve yok edileceklerdi.. Memlûk beylerinin top yekun ortadan kaldırılması meselesinin öncelikle Serdarekrem Yusuf Ziya Paşa, Kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa ve Sadaret kethüdası Osman Efendi arasında görüşüldüğü anlaşılmaktadır. Bkz. BOA HAT 6501, HAT 3457, HAT 3586.

“Bir gün İngiliz Kumandararı Paşa gemisine, da’vet ve beyleri dahi ma’an da’vet edüp ve fuluka irsâl olunup, cümlesi, Kapudan Paşa gemisine geliüp, ziyâfetler olunup, bu madde, hafî meşveret ve fulukacı çamluca gâvurlarına ifâde olunup, hitâm-ı ziyâfette, beyleri cümle fulukaya tahmil ve paşa gemisinden alarga olunca, fulukacı kefereler hemân tîfeng ve karabinaları âteş edince, bir kaç bey helâk ve bir kaçı mecrub olunca, hemân beyler maddeyi duyduklarında, anlar dahi ölüm eri olup, mubarebeye kıyâm ve bir kaç fulukacı kefereyi katl-i birle, Paşa gemisinde, İngiliz Kumandarı bu bâli görünce, Kapudan Paşa ile keşâkeşe tasaddî ve gangaya kıyâm (ve); ‘bu ne demektir?’ iki kimesne İngiliz Devleti’ne sığınup dâhil olmağla sizler, bâtur saymayüp anları helâke kasd edersiz, bu ne demektir ?”⁴³

Bu arada İngiliz görevliler arasında yazışmalar sürmekteydi. Bu minvalde 1 Eylül 1801’de General Hutchinson, Kabine Üyesi Lord Hobart’a hitaben, Memlûklerin Bâbîâli nezdinde İngiliz hükümeti tarafından canlarının ve mallarının emniyetinin garanti altına alınması karşılığında, Osmanlı hükümetine Mısır’da istediği şehir ve limanlara kendi askeri birliklerini yerleştirebileceği ve ayrıca İstanbul’dan gelen valinin tek yetkili olacağını teklif etmenin meselenin hallini kolaylaştıracağını yazmıştı. General Hutchinson, Memlûk hamiliğini sürdürmekte, onların askerî gücü ve Mısır’da sahip oldukları nüfuzun İngiltere için elzem olduğunda ısrar etmektedir.⁴⁴

Bâbîâli ise Memlûk meselesinde kararlı tavrından vaz geçmiş değildi. 22 Ekim 1801’de Yarbay Holloway’ın bildirdiğine göre, bazı Memlûk Beyleri Osmanlılarca tevkif edilmişti. Şeyhül- beled İbrahim Bey, Saçlı Osman Bey, Casim Bey, Mehmet Bey, Abdurrahman Bey, Zülfikar Bey, Salih Bey, Rıdvan Bey, Ali Bey, Marsuk Bey tutuklanmış bulunuyorlardı.⁴⁵ Bu Osmanlı operasyonu üzerine, İskenderiye’deki İngiliz karargâhından 23 Ekim 1801’de Tuğgeneral Stuart, General Hutchinson’a, “Türlere, ellerindeki Memlûkleri hemen serbest bırakmaları”⁴⁶ ve ayrıca “öldürülen Memlûklerin cenazelerinin gönderilmesi” için

43 Bkz. Câbi Ömer Efendi, *a.g.e.*, s. 75, Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 83, Comte de Noé, *Mémoires Relatifs a l’Expédition Anglaise Parti edu Bengale en 1800 pour Combatre en Egypte l’armee d’Orient*, 1, Paris,1823, s. 9.

44 Bkz. *L’Angleterre Et L’Egypte La Politique Mameluke*, s. 80-82.

45 Bkz. *L’Angleterre Et L’Egypte La Politique Mameluke*, s. 101, NA FO 78/33, Darendeli İzzet Hasan Efendi, *a.g.e.*, s. 236-237.

46 Bkz. *L’Angleterre Et L’Egypte La Politique Mameluke*, s.102, NA WO 1/345, NA FO 78/33, BOA HAT 87/5386-J.

istekte bulunur.⁴⁷ İngiliz öfkesinin sözcülüğünü üstlenen General Hutchinson, hem öldürülen ve hem de tutuklu bulunan beylerin İngiltere'nin himayesindeki kişiler olduğunu belirterek, onların hemen teslim edilmesi için General Stuart'ı Kapudan Paşa'ya gönderir ve gerektiğinde teslim edilmelerini zorla sağlamak için aynı zamanda birliklerini de Ebukır ordugâhına doğru sevk eder. Muhtemel bir İngiliz - Osmanlı müsademesini Kaptan Paşa önlüyor, General'e yalnızca ölen ve yaşayan beyleri teslim etmekle kalmayıp, bu hadise için özür dilemek üzere tercümanı İshak Bey'i de gönderir."⁴⁸ Böylece başlarında İbrahim Bey'le birlikte, Kasım ayının ilk günlerinde 10-20 kadar Memlük beyi, beraberlerinde 3 bin Memlük ile beraber Gize'ye gelir ve burada İngilizlere sığınır.⁴⁹ Yakın hadiselerin gösterdiği gibi, Memlük beyleri hakkında Bâbîâli ve İngiltere'nin birbirleriyle çelişen politikaları olduğu aşikardı. Bu zıt pozisyonların, karşılıklı yazışmalarda savaş lafzının dahi geçmesine sebep olacak kadar ciddiye alındığı görülmektedir. İngiltere Memlük beyleri konusunda ısrar ederken, Bâbîâli'ye Mısır'dan gelen haberlerde "Şimdi İngiltere Devleti Devlet-i aliyye ile cenk üzerindedir" ibaresi geçmekteydi. Bu tarz ibareler yazışmalarda geçse de Napolyon tehlikesi her iki devleti birbirine yaklaştırdığından "iki devlet-i müttefika beyninde bazı kötü arıza zuhûr etse bile dostane hallolur... İngiltere Devletini biz yine dost ve müttefik bilürüz"⁵⁰ şeklindeki açıklamalara da rastlamak şaşırtıcı değildir. Diğer taraftan Mısır'daki bu kabil vukuattan İstanbul haberdar olduğunda, Reisü'l-küttab Efendi, İngiliz sefiri Lord Elgin'le görüşmüştür. Lord Elgin, General Hutchinson'un hükümetinin yetkisi olmadan ve kendi inisiyatifiyle hareket ettiğini mazeret zımında dillendirmişti.⁵¹

Başka bir İngiliz belgesi sağ kalan Osman Bardisi, Muhammed Şişeci ve Ahmed Kilerci, Osman, Süleyman ve Ali Ağa gibi memlük beylerinin General Stuart'la görüştükları haberini vermektedir. Stuart'a kalırsa o, Memlük beylerine

47 Öldürülen Memlük beylerinden Osman Bey el-Askar, İbrahim Kâhya'nın cesetleri parçalandığı için alınamamış ancak Muhammed Hazadai, Murad ve Salih Ağaların cesetleri de denize atılmıştı. *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke*, s. 102, BOA HAT 1337/52162.

48 Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, c. 7, s. 134-135, BOA HAT 3497, HAT 3602, NA FO 78/30, Yüksel Çelik, "III. Selim Devrinde Mısır'da Osmanlı İngiliz Rekabeti (1798-1807)", *Nizâm-ı Kâdim'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, Ed. S. Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul, s. 354-355, Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 84.

49 Bkz. Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 84, Comte de Noé, *a.g.e.*, s. 211-240.

50 Bkz. BOA HAT 157/6537, 26 Ekim 1801(18 Cemaziyelahir 1216).

51 Bkz. Zinkeisen, *a.g.e.*, c. 7, s. 85, Ingram, *a.g.m.*, s. 330.

bir İngiliz kampında sığınmacı olarak yer verilmesine taraftardı.⁵² General Baird ise Osmanlıları Memlûkler yüzünden gücendirmek yerine; “Türkler, Memlûk beylerini Mısır’dan atma konusunda kararlı oldukları için, Memlûklere istedikleri bir ülkede ikamet izni ile kalacak yer ve bir miktar para verilebileceğini” tavsiye etmişti.⁵³

İngiltere’nin Memlûk meselesine yönelik dikkati, Mısır’dan çekilip çekilmemek hususundaki tedirginlik ve kararsızlığını da etkiliyordu. Zira tüm iç yazışmalarda İngiltere’nin Mısır’daki birliklerini ne zaman çekeceğinden hiç bahsedilmemekteydi. Ancak Lord Elgin, 12 Aralık 1801 tarihli raporunda, İngiliz birlikleri Mısır’dan ayrıldığında, Türkler ve Memlûk beyleri arasındaki ihtilaf sebebiyle Mısır eyaletinin yeniden kaosa sürükleneceğinden korktuğunu ifade ediyordu.⁵⁴ Ne var ki Londra, Mısır’daki nüfuzunu Memlûk beylerini kendi tarafına çekerek arttırmaya çalışmaktadır. Zira Fransa ile yapılacak bir barış anlaşmasından sonra İngilizlerin Mısır’dan çekilmeleri kaçınılmazdı ve Mısır’da işlerin düzene girmesi İngiltere’nin Levant’taki çıkarları için uygundu. Bu sebeple Mısır’da Osmanlı aleyhine olmayacak şekilde, kontrolü Memlûk beyleri aracılığıyla tesis etmenin yollarını aramak tarafların lehineydi. Ancak bunun için önce Türkler ve beyler arasındaki ilişkilerin düzeltilmesi gerekmektedir”.⁵⁵

Bâbîâlî Mısır’da arzu ettiği idarî düzeni tesis etmek için, Kaptan paşanın kethüdası olan Gürcü asıllı Hüsrev Paşa’yı Mısır valisi tayin etti (Aralık 1801).⁵⁶ Aynı tarihte Fransız General Sebastiani⁵⁷ Paris’te imzalanan barışın (9 Ekim) ön hazırlıkları için İstanbul’a geldi. İngiltere ve Bâbîâlî’nin Memlûk beyleri

52 Bkz. *L’Angleterre Et L’Egypte La Politique Mameluke*, s. 102-103 Bundan daha önce (20 Haziran 1801) Gize’de bulunan General Stuart, Reisülküttab’dan, Beylere ve kölemenlerine her gün yiyecek ve develerine zahire gönderilmesine himmet ve inayet buyurmasını istemişti. Bkz. BOA HAT 3586-C, BOA HAT 87/3586-J.

53 Bkz. *L’Angleterre Et L’Egypte La Politique Mameluke*, s. 119-120, NA WO 1/345.

54 Bkz. *L’Angleterre Et L’Egypte La Politique Mameluke*, s. 149, NA FO 78/32, FO 78/33.

55 Bkz. *L’Angleterre Et L’Egypte La Politique Mameluke*, s. 157-159.

56 Bkz. Fahmy, a.g.m, s. 142 Mısır meselesinde Hüsrev Paşa’yı önemli kılan hususlardan biri de onun valiliği zamanında Mısır’da Nizâm-ı Cedid’in teşkiline başlanmasıydı. Enver Z. Karal, *Selim III’ün Hatt-ı Hümayunları Nizâm-ı Cedid 1789-1807*, TTK, Ankara 1946, s. 59.

57 Korsikalı bir asker olan Horace François Bastien Sebastiani (1772-1851), 1799’da Bonaparte’ın 18. Brumaire hükümet darbesinde onun tarafında yer almıştı. 9 Ekim 1801’de Paris’de Talleyrand ile Osmanlı elçisi Ali Efendi’nin imzaladığı ilk barış anlaşmasını Bâbîâlî’ye sunmak için, Bonaparte Albay Sebastiani’yi fevkalâde temsilci sıfatıyla, İstanbul’a göndermişti. Sebastiani bu misyonu yerine getirmede başarısız olmuştu. Detaylı bilgi için bkz. Soysal, a.g.e., s. 352-353.

mevzuundaki anlaşmazlıkları, Paris'de Bâbüâlî'yle ilişkilerin düzeltilebileceği umudunu güçlendirmişti.⁵⁸ Fakat Fransa, Osmanlı Devleti'yle yapacağı ön anlaşmaya, sadece Memlük beyleri hakkında anlaşmazlıklar sebebiyle İngiltere'nin mani olacağından da endişeleniyordu.⁵⁹

General Hutchinson, son gelişmeler üzerine Londra'ya, 9 Ocak 1802'de Lord Hobart'a hitaben, bir rapor gönderir: Ona göre Memlüklerin savaş sebebiyle sayıları azalmıştır⁶⁰ ve ayrıca Memlüklerin köle orijinli olmaları sebebiyle, bunların alınıp satıldığı pazarların Osmanlılar tarafından kapatılabileceği ihtimalinden bahsetmişti.⁶¹ Başka bir gaile, Osmanlıların beraberinde Mısır kıtasına getirdiği Arnavut birlikleriydi; onlar şimdiden Mısır'da mühim bir kuvvet oluşturmaktaydılar; Hutchinson, bunlara karşı bir tedbir alınmazsa gelecekte büyük problemlere sebep olabileceklerini ve Arnavutların asla Hıristiyan bir memurun komutası altında hizmet etmeyeceklerini yazmaktaydı.⁶² Bu arada, 27

58 Bkz. Zinkeisen, *a.g.e.*, c. 7, s. 86.

59 Amiens Antlaşması'na (27 Mart 1802) göre, Padişahın memalinde savaştan önceki yapının muhafaza edilmesi, Mısır'ın İmparatorluğun diğer eyaletleri gibi yönetilmesi, Memlük beylerinin nüfuzunun kınlanması, Fransa ve Osmanlı arasında eski kapitülasyonlar, bilhassa en imtiyazlı devletlerin kısmen sahip oldukları kısmen de gelecekte sahip olacakları ve Fransa'ya da tanınacak ticarî avantajlar açısından geçerli olacaktır. Amiens imzalanmasına rağmen Fransa ve İngiltere arasında ihtilaf devam etmiştir. Bu sırada Reisiülküttaplığın birinci katibi Mehmed Said Galib Efendi, Paris'te Amiens barış antlaşması imzalandıktan sonra Fransa ile Osmanlı arasındaki barış akdini 25 Haziran 1802'de imzalamıştı. Böylece Osmanlı imparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün muhafazası (8. Madde) sağlanmıştı. Amiens Antlaşması'nda Mısır'ın dahili vaziyeti ve münhasıran Memlük beylerinin Bâbüâlî nezdindeki statüsüne dair detaylı bilgi verilmemiştir. Bu şartlarda İngiltere'nin hâlâ Mısır'dan ne zaman çekileceği ve Memlüklerle ilişkileri de merakla şayandır. Bkz. NA FO 78/32, Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 88-91, 95-96, Enver Z. Karal, *Halet Efendi'nin Paris Büyükle Elçiliği (1802-1806)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Kenan Basımevi, İstanbul 1940, ss. 5-8, Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*, s. 179-180, Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, c. 7, s. 175, Carter V. Findley, "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry: The Beginnings of Bureaucratic Reform under Selim III and Mahmud II", *International Journal of Middle East Studies*, 3, 4, 1972, s. 399.

60 Browne 1790'lardaki büyük vebaya kadar memlük nüfusunun yaklaşık 8 bin olduğunu belirtirken, General Missett 1804 senesinde 3 binden daha fazla olmadıklarını söylemiştir. Ayalon ise Caberti'ye referans vererek, 1805 senesinde sayılarının 2 bin olduğunu belirtmiştir. Bkz. William G. Browne, *Travels in Africa, Egypt and Syria from the Year 1792 to 1798*, London, 1799, s. 70, *L'Angleterre Et L'Égypte La Politique Mameluke, (1803-1807)*, Ed. George Douin Cairo, 1930, s. 110 Ayrıca bkz. *L'Angleterre Et L'Égypte La Politique Mameluke* s. 430, David Ayalon, "Studies in al-Jabartı I. Notes on the Transformation of Mamluk Society in Egypt under the Ottomans", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 3, 2, 1960, s. 163.

61 Bkz. *L'Angleterre Et L'Égypte La Politique Mameluke*, s. 167.

62 Bkz. *L'Angleterre Et L'Égypte La Politique Mameluke*, s. 168, T. Walsh, *Journal of the Late Campaign in Egypt*, Luke Hansard, London 1803, 14. Ek.

Ramazan 1217 (31 Ocak 1802) tarihinde General Lord Cavan'ın Memlûk beylerinden Osman Bardisi'ye yazdığı mektupta gerek kendileri ve gerekse ailelerinin emniyetinin sağlanması için söz verdiği yönündeki haberler İstanbul'a ulaşmıştı.⁶³Bu tarihlerde Mısır'daki beylere yönelik Bâbîâlî'nin takibatının devam ettiği düşünülürse, İngiltere'nin arabuluculuk siyaseti izlemediği aksine Memlûk tarafında yer aldığı görülür. Lord Elgin'in sekreteri Sir Stratton Ocak 1802'de Sadrazamla İngiltere'nin Memlûk beyleriyle ilişkileri hakkında görüşmek üzere Lord Cavan'la birlikte Kahire'ye gitti. Osmanlı idaresini rahatlatmak için, İngiliz hükümetinin sadece beylere can ve mal güvenliği vaat ettiği,⁶⁴ fakat hükümdarlıklarını yeniden tesis etmelerine yardımcı olacağını hiç bir şekilde taahhüt etmediğine dair resmi bir açıklama yapıldı. Beyler ise tam aksine İngiltere'nin bu yönde açık bir vaatte bulunduğunu iddia ettiler.⁶⁵

Osmanlı Devleti'nin siyasî diliyle "İklîm-i Mısır-ı Kahire'nin idaresi ve daire-i nizâm"ın zabt u rabt altına alınması hususu Memlûk meselesinin acilen hallini gerektiriyordu. Bunun için de Mısır'daki Osmanlı birliklerine asker takviyesi yapılması ve ayrıca Memlûk beylerinin gücünü kırmak için Mısır'a köle satışının yasaklanmasına karar verildi.⁶⁶ Bu karar aynı zamanda, Bâbîâlî'nin Mısır'da farklı bir idarî sistem uygulamaya kararlı olduğuna dair açıklama ile bütün elçilere, konsoloslarına teslim edilmek üzere gönderildi. Köle taşıyan gemiler, derhal alıkonulacak ve kaptanları ibret olsun diye cezalandırılacaktı.⁶⁷

10 Mayıs 1802'de Londra'dan General Stuart'a verilen emirlerde, İngiltere'nin Mısır konusunda niyetinin netlik kazandığı anlaşılır. Bu niyet bir ara çözümlü ihtiva etmekteydi: Buna göre, Bâbîâlî'nin hassasiyeti dikkate alınacak, ancak Memlûk beylerinin emniyeti İngiliz çıkarlarının devamı için muhafaza edilecekti. Ayrıca Fransız tesiri sona erdirilerek, Mısır'da vaziyetin Fransız işgali öncesindeki haline dönmesi sağlanacaktı. Beyler de Bâbîâlî'ye yıllık haraçlarını arttırarak

63 Bkz. BOA HAT 87/3573 Ayrıca yine bu dönemde İngilizlerin dikkatini bir başka Memlûk beyi, Muhammed Elfi'nin de çektiğini görmekteyiz. Kahire'deki İngiliz temsilcisi Alexander Straton, Lord Elgin'e, Yukarı Mısır'da bulunan Elfi Bey'in hatırı sayılır bir askeri gücün başında olduğunu, Gize'deki Beylerin Elfi'ye katılmalarını engellemenin imkânsız olduğunu anlatmaktadır. *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke*, s. 182.

64 İngiltere'nin Memlûk beylerine verdiği vaatler arasında, beylerin can ve mallarının bağışlanması ve eğer gerekirse Bâbîâlî'nin belirlediği bir bölgeye gönderilmeleri için ricada bulunacakları yer alıyordu. Bkz. BOA HAT 1337/52162.

65 Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 96-97, BOA HAT 84/3449-L.

66 BOA A.DVNS.MSR.MHM.d 10, s. 341-342/755.

67 Bkz. BOA HAT 86/3542, 27 Rebiulevvel 1217 (28 Temmuz 1802), Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 97-98.

ödeyecek ve Sultana itaat edeceklerdi.⁶⁸ Bu arzuya uygun olarak, Memlük beyleri ile İngiliz birlikleri Kahire yakınlarında bir araya geldiklerinde, General Hutchinson Mısır'ın idaresinin istikbalini tanzim eden şu planı Memlüklere sunmuştur:

a- Türkler İskenderiye, Rosetta ve Dimyat'a sahip olacaklar ve Kahire Kalesi'nde bir garnizon bulunduracaklar,

b- Eskiden olduğu gibi Bâbüali tarafından atanacak bir paşa, beyler arasındaki tüm anlaşmazlıklara karar verecek, yeni Memlük şefini atayacak ve eyaletin genel olarak idaresinden de Osmanlı paşası sorumlu olacak,

c- Beyler, İstanbul'a mirî ya da haraç vergisini ödeyecek,

d-Beyler, eskiden olduğu gibi, kendilerine ait mal ve mülklerine sahip olacaklardır.⁶⁹

General Stuart, Mısır'ın boşaltılması hakkında İstanbul'da 22 Temmuz 1802'de reisülküttabla yaptığı görüşmede Memlük beyleri nâmına, onlara Mısır'da yaşayabilecekleri, fakat Devlet-i Aliyye için zararlı olamayacakları bir yer gösterilmesinden başka bir şey talep etmeyerek, Bâbüali'ye birkez daha Memlük beyleri ile anlaşmazlıklarında İngiltere'nin arabuluculuğunu teklif etti.⁷⁰ Reisülküttab ise kesin bir red cevabı verir, Memlüklarin olduğu yerde huzur

68 Fransız işgali zamanında Memlük lideri Murad Bey, İngilizlerle işbirliğine yakın davranmış, bunun yanı sıra Murad Bey'in ölümünden sonraki karışıklık döneminde beyler, İngiltere lehine davranacaklarını ilan etmişlerdi. Bunu doğrulayan rapor Kolonel Robert Anstruther'in kaleminden çıkmıştır: "Murad Bey'in ölümünden sonra Memlüklerin lideri olan Osman Bey Bardisi'nin bir adamı Mayıs'ın ilk günlerinde (1802) Rosetta'daki kampa geldi. Osman Bey, Fransızların ülkeden çıkarılmalarından sonra tüm ayrıcalıklarının ve mallarının eski durumuna getirilmesi güvencesinin verilmesi şartıyla, emrindeki tüm Memlük askeriyeye bize katılmak için Kahire'ye geleceklerini bildirmiştir." demektedir. 8 Mayıs 1802 tarihli Kolonel Robert Anstruther'in Raporu için bkz. NA, WO 1/346, *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke*, s. 241, 243-244. Fakat Sultanın Memlükler hakkındaki kararı şu şekilde tezahür edecektir: "Hal böyle iken bir müddetten beri ekalim-i Mısriyye'de mütegalibane hareket -birle türlü türlü fesad ve ihtilale sebep olan İbrahim Bey'in ve Elfi Muhammed Bey ve Bardisi Osman Bey ve Selim Ziyab Bey'in ve onlara tâbi ümera ve kuşâfin feyme-bâd arz-ı Mısır'da ikametleri caiz olmadığına mebni ... ziyade maaş ve kemâl-i emniyet ... ile bilâd-ı İslâm'dan diledikleri mahalde ikametlerine ve ... Kölemen zümresinin asâkir-i pâdişâhi olmak üzere Mısır valileri maiyyetlerinde istihdam olunmalarına" BOA HAT 1483/51, HAT 1365/54069.

69 Bu şartlar Memlük beyleri tarafından kabul edilmişti. Kolonel Robert Anstruther raporunda vezirin, çeşitli bahaneler öne sürerek bu maddelerin uygulanmasını geciktirdiğini, kısa bir süre sonra da Osmanlı ordusunun İskenderiye'yi kuşatarak buradaki Memlüklerin bir kısmını öldürdüğünü yazmıştır. *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke*, s. 244, NA WO 1/346.

70 İngiltere'nin Mısır'daki askerini ne zaman çekeceği konusunda Hurşid Paşa'nın da dahil olduğu müzakereler için bkz. BOA HAT 84/3449-C, Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 99, Comte de Noé, *a.g.e.*, s. 459.

olmayacaktır.⁷¹ Bâbîâlî, müzakereler esnasında yeni bir zemin oluşturmak için bu defa Memlûk beylerinden Elfi Muhammed, Osman Bardisi, İbrahim ve Ziyab Selim Beyler hariç, “Devlet-i Aliyye askerliğini kabul eden kölemen taifesi gelsin ve Mısır’da ikamet etsinler ve asakir-i Pâdişâhi misüllü maiyyet-i çâkerânemde istihdam olunsunlar”⁷² diyerek yeni bir teklif götürür.

Reisülküttabın III. Selim’i temsilen konuştuğu hatırlanırsa, Memlûklere karşı mevlevî padişahın hatt-ı hümayunlara da yansıyan daimi bir öfke beslediği açıktır. Bu noktada sultanın elini kuvvetlendiren bir gelişme Fransa’nın yeni pozisyonuydu. Bonapart, Rusya ve Avusturya ittifakına karşı Osmanlı İmparatorluğu’yla dostluğu inşa etmek niyet ve kararındaydı. (Kara, 1940, s. 46)⁷³ Nitekim Ekim ayı sonlarında (1802) General Sebastiani İstanbul’a gelmiş ve sonra Sebastiani Mısır valisiyle görüşmek için Kahire’ye gitmiştir.⁷⁴ Sebastiani, Mısır ziyaretini müteakip bir rapor kaleme almış ve Osmanlıların zaafından bahsederken, Memlûklere de yer vermiştir. Ona göre, Mısır beyleri, Osmanlı hâkimiyetini kabul etmeyeceklerdi, beyler Fransızların Mısır’ı işgal etmesinden önceki imtiyazlı vaziyetlerine dönmek istiyorlardı. Fakat buna tek bir mani vardı: Bâbîâlî! Zira Memlûk beylerinin Osmanlı idaresinden şikayeti sürmekteydi. İlginç olan daha önce İngiltere’nin desteğini alan beylerin önceki hasımları Napolyon’dan yardım isteyen bir mektup kaleme almalarıydı:

Bizler ki Şeyhü’l-beled İbrahim Bey ve Murad Bey yerine olan Osman Bey, taraflarımızdan kuvvetlü kudretlü haşmetlü sultanımız konsolos-u evvel Bonaporto (Bonapart) hazretlerine;

71 Bkz. Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 98.

72 Bkz. BOA HAT 89/3638-E, BOA A.DVNS.MSR.MHM.d 11, s. 90/244 Mısır valisinin bildirdiği üzere, İngiltere bu vakitler sadece Memlûk beylerinin müdafaasıyla ilgilenmiyor aynı zamanda Damanhur, Hûş, Feyyum ve İskenderiye’deki sair ümera ve urbanı kendi tarafına çekmeye çalışıyordu. Bkz. BOA HAT 89/3638-K.

73 Bonapart’ı Mısır’ı işgali Osmanlı İmparatorluğu’nun dış siyasetinde değişimi de zorunlu kıldı. Zira Mısır’ı Fransızlar’dan almak gayesi, Osmanlı İmparatorluğu’nu yeni ittifak arayışlarına sevk etti. Öyle ki Fransa’ya karşı, eski hasmı Rusya ile ittifak yaptı ve Kara’nın da belirttiği gibi o vakte kadar ticarî ve iktisadî ilişkilerin olduğu İngiltere bu ittifaka dahil edildi. Fransız birliklerinin Mısır’ı terk etmelerinden sonra Bonapart’ın tekrar Fransız Osmanlı dostluğunu inşa etme gayreti de bu bağlamda önemi haizdir. Dolayısıyla Mısır’ın işgali sebebiyle yaşananlar, Osmanlı dış politikasında “denge” siyasetinin benimsediğini göstermektedir. Bkz. Kara, *Selim III’in Hatt-ı Hümayunları*, s. 160-161.

74 Bkz. Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 99-100, J. A. R. Marriot, *The Eastern Question an Historical Study in European Diplomacy*, The Clarendon Press, Oxford, 1917, s. 153 Hüseyin Paşa, Sebastiani’nin Mısır ziyaretini İstanbul’a detaylı olarak bildirmiştir. Bkz. BOA HAT 89/3638-F.

Cenab-ı devletiniz her veçhile âkîl ve müdebbir ve sahib-i tedbir olup yedi kırak beyninde işgüzar ve cengâverlikte namdar olup ve her kangı tarafa hücum eylediniz ise abz ve zîr-i destinize girift eylediğiniz dergâr ve gün gibi aşikâr olup gelüp bizim memleketimizi elimizden abz edüp ve bizlere üç sene mütemadî Cebel-i Asâbta zâhmet ve meşakkat çektiriüp ol zalim ve gaddar ve be't-faâl olan Osmanlıya teslim edüp bizleri böyle nâmekân bırakmak şanın mıdır ve sizin dahi malûmunuzdur ki Osmanlı asker gelüp bizim elimizden Kahire-i Mısır almak mümkün değil iken bu felâketleri başımıza getirmeğe sebep olmanız lâyükullah değildir. Bundan böyle, bizler sizin ırzınıza düştük ve sizin emrinizin altında olup kat'îyyen muhalefet etmeyeceğimiz aşikâr olmakla ancak Cenab-ı Devletinizden istirhamımız şudur ki: Bizleri Kahirei Mısır'dan ne veçhile çıkardınız ise Devleti Aliyyeye ricanız ile mi olur, yoksa tarafımıza imdat göndermeniz ile mi olur, yine evvelki gibi Mısır'da oturmamız hususunda himmet eyleyüp ve tarafınızdan her ne ki matlûp buyrulursa emrinize muhalefet etmeyeceğimizi sizin kalbiniz dahi müşahede eyler.⁷⁵

14 Kasım 1802'de Memlükler, Damanhur'da askerî bir tertibat gerçekleştirerek, Reşid üzerine ilerlemişti. Meydana getirdikleri ordu, yaklaşık iki bin kişilik Memlük ve dört bin bedeviden oluşuyordu.⁷⁶ Öyle anlaşılıyor ki İngilizlerin 'iyi niyet'li gayretlerinin yetmediğini hesap eden Memlükler Osmanlı Devleti'ne karşı Mısır'daki varlıklarının devamı için top yekün bir muharebeyi göze almış durumdaydılar. Fakat 9 Ocak 1803'de Lord Elgin'le reisülküttab arasında, Bâbîâlinin Memlük beylerini affetmesi, beylerin de karşılığında sipahilerini Kahire valisinin hizmetine vermeyi ve Mısır'ın yönetimine bundan böyle karışmayıp Bâbîâlinin tebası olarak barış içinde yaşamaları için kendilerine tahsis edilen Yukarı Mısır'daki küçük İsvan (Assuvan) Şehri'ne yerleşmeyi taahhüt etmelerini öngören bir uzlaşma akd edildi.⁷⁷

Ocak 1803'de Sebastiani, Bonapart'a yazdığı raporda ise Memlük ordusundan da bahis açar. Bu ordu 3 bin Memlük, yaklaşık 6 bini de farklı kabilelerden Arap askerinden mürekkepti. "Memlüklerin Mısır'ı yönetemeyecekleri kesindir; sayıları 3 bin adamı geçmez ve satın alınan Gürcü kölelerden oluşmaktadır. İstanbul bu

75 Bkz. Karal, *Halet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği...*, s. 49.

76 Bkz. *L'Angleterre Et L'Égypte La Politique Mameluke*, s. 317, NA WO 1/346, BOA HAT 1364/53948.

77 Bkz. BOA A.DVNS.MSR.MHM.d 10, s. 337-337/749-750 Bu anlaşmadan sonra, Lord Elgin sadrazama Mısır'ı boşaltacaklarını resmen bildirdi; askerî birlikler, Amiens Barış Antlaşmasının aksi yöndeki hükmüne rağmen, İngiltere'nin kendisi ve Fransa arasında akd edilen barışın muhafaza edileceğinden emin olana kadar işgal altında tutacağı Malta'ya götürülmek üzere gemilere bindirilecekti. Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 101, *L'Angleterre Et L'Égypte La Politique Mameluke, (1803-1807)*, s. 29-32, Temmuz 7 ve 17 Ağustos, 18 Ekim tarihli Stuart'dan Hobart'a giden mektuplar ve 10 Ocak 1803 tarihli rapor için bkz. NA WO 1/346, Ingram, *a.g.m.*, s. 335.

köle satışını durdurabilir. Memlûkler için kayıplarını telafi etmek zor ve askerî bir birlik olarak organize olmaları da imkânsızdır.⁷⁸ Sebastiani devamla Memlûk beylerinden bahseder: onların en parlak temsilcisi Muhammed Elfi beydir.⁷⁹ Sebastiani'nin teşhisi sonraki hadiselerle doğrulanır. Muhammed Bey Elfi Londra'ya gider (Ekim-Aralık 1803), Majestelerinin hükümeti kendisine dikkatli bir protokol uygular, kendisini dinler ve fakat bu itibar Dersaadet'i kızdıracak bir boyut taşımaz. Ziyaretin sebebi Memlûkleri yok olmaktan kurtarmak için destek almak ve aynı zamanda kendisini memlûklerin önderi olarak kabul ettirmektir.⁸⁰ Ancak Londra'dan döndüğünde Elfi Bey, o sıralar Arnavut sergerdelerin başbuğlarından ser-çeşme Kavalalı Mehmed Ali ve Osman el-Bardisi ittifakıyla savaşmak zorunda kalacaktı. Burada ilginç olan husus Memlûk Beyi Osman Bardisi'nin Mısır'da Memlûklerin gücünü ortadan kaldırmaya çalışan Mehmet Ali ile rakibi bir başka Memlûk beyi Muhammed Elfi'ye karşı ittifak kurmaktan çekinmeyişidir.

8 Mart 1801'de müttefik bir güç olarak Osmanlı Mısır'ına gelen İngiliz askeri nihayet 1803 Mart'ında İskenderiye'den ayrılır. Gidişlerini hızlandıran bir sebep de Mısır'daki veba (taun) salgınıdır.⁸¹ Mart 1803 itibarıyla Mısır, şimdi de İngiliz misafirlerden kurtulur. Fakat geri dönmeyen başka bir unsur vardır: Arnavutlar..

Mısır'da İktidar Adayları: Bâbîâli, Memlûkler ve/veya Arnavudlar (1803-1807)

İngiltere Mısır'dan çekildikten sonra, kendileri nâmına yapılan uzlaşmadan tatmin olmayıp Yukarı Mısır'a çekilen Memlûk beyleri ve yeni Kahire valisi Mehmet Hüsrev Paşa arasında çatışmalar yaşandı. Paşa, Memlûk beylerinin şartsız teslim olmalarını isterken, beyler de toprak ve mallarına ve hatta eski

78 *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke, (1803-1807)*, s. 22.

79 *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke, (1803-1807)*, s. 26.

80 Abd al-Rahman Al-Jabarti, *History of Egypt: Ajaib al-Atharfi'l-Tarajim wa'l-Akbbar*. Çev. C. Psycheff- T. Philipp- D. P. Little, c. 4, Franz Steiner, Stuttgart 1994, s. 46.

81 Bkz. BOA HAT 226/12584-E Aynı zamanda Muhammed Elfi de 15 kişilik maiyeti ile Londra'ya doğru yola çıktı. Bu neticesi olmayan bir yolculuk olacaktı. Ahmed Cevdet Paşa, "İngilizlerin İskenderiye'den çıktıkları ve Fransa ile beyinlerinde birudet zuhur ettiği"ni anlatırken, "Hilâl-i Zilkade'de İngilizlerin İskenderiye'yi tahliye ile Malta canibine gittikleri ve devlete muhâlif olan güruhtan Elfi Mehmed Bey ile on beş kadar Kölemenlerin birlikte azimet ettikleri"ni söylemektedir. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 178. Elfi Bey'in Londra seyahati için bkz. George Douin, "L'Ambassade D'Elfi Bey A Londres Octobre-December 1803", *Bulletin of Egyptian Institute*, 7, 1924-1925, ss. 95-120 Bu makaleyi Fransızca'dan Türkçe'ye çevirerek istifade etmemi sağlayan Tuğçe Elif Taşdan'a müteşekkirim.

statülerine tekrar sahip olmak için inadlarını sürdürdüler. Bu sebeplerle 23 Kasım 1803'de Demenhur'da Osman Bey el-Bardisi idaresindeki Memlükler ve Paşa'nın kethüdası Yusuf Bey emrindeki birlikler arasında harp çıkmış, 800 kişiden mürekkep Memlük birliği 7 bin kişiden oluşan Yusuf Bey'in ordusunu yenilgiye uğratmıştı. Ancak son kertede bu galibiyet Memlüklere kalıcı bir fayda sağlamaz; çünkü galibiyeti kalıcı bir zafere çevirecek kadar güçleri yoktur.. Osmanlı tarafında ise Paşa'nın Arnavut birliklerine ve muharebeden kasten uzak kalmakla suçladığı Tahir Paşa ve Mehmet Ali Bey'e yenilginin müsebbibleri olarak kızdığı bilinmektedir.⁸² Mısır'da arnavut varlığının başlangıcı 1801 yılıdır, maksadı Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle uğraşan Osmanlı askerlerine yardımcı olmaktır.

Hüsrev Paşa'nın suçlamalarına cevaben Kavalalı Mehmet Ali Bey, hâlâ ödenmemiş ulufelerinin kızgınlığını yaşayan Arnavut askeriyle Hüsrev Paşa'nın huzuruna çıktı. Kavalalı daha sonraki adımlarının da teyid edeceği gibi, durumdan vazife çıkarmayı biliyordu. Zaten Hüsrev Paşa Arnavutlara akçe ödeyecek bir hazineye malik değildi ve talep karşılanamayınca nihayet 1803 Mayıs başlarında Kahire'de Arnavud askerler isyan etti.⁸³ Mehmet Hüsrev Paşa üç gün asiler tarafından sarayında kuşatılmış ve birlikleriyle Mansuriye üzerinden Dimyat'a çekilmeğe mecbur kalmıştı.⁸⁴ Bu esnada Arnavut askerinin komutanı Tahir Paşa, Kahire valiliğini ilan etmiş, ancak idaresi kısa sürmüştür.⁸⁵ Zira o da birliklerinin ulufelerini ödeyemediği için çıkan isyanda, 25 Mayıs'ta askerleri tarafından öldürülmüştür.⁸⁶

Şaşırtıcı bir gelişme de Yukarı Mısır'dan, Gize yakınlarına gelen Memlük beyleriyle birleşen Mehmet Ali Bey'in, Tahir Paşa'nın katillerini ele geçirip cezalandırmasıydı. Kendisi de arnavutlara komuta etmiş bir arnavut olan Mehmet Ali hizmetleri karşılığında Kahire Kalesi'ni Memlüklere bırakmıştır.⁸⁷ Memlükler böylelikle iki yıl aradan sonra Kahire'ye dönmüş oldular. Dimyat'a kaçan Hüsrev Paşa ise askeriyle Kahire'ye doğru harekete geçmişse de Arnavut birliğine

82 Bkz. Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 114.

83 Arnavut askerinin isyan gerekçesi uluferini alamamaktı. Meselenin halli konusunda Bâbiâli, "ulufeleri derhal Mısır hazinesinden verilsin, borçları öndendikten sonra cümlesinin Mısır'an ihraç edilmesi" ne karar vermiştir. BOA A.DVNS.MSR.MHM.d 11, s. 12/16.

84 Bkz. BOA HAT 86/3523, Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 116, Câbî Ömer Efendi, *a.g.e.*, s. 88.

85 Bu dönemde Mısır'daki Arnavut askerinin sayısı 7 bindi. *L'Angleterre Et L'Égypte La Politique Mameluke, (1803-1807)*, s. 48.

86 Bkz. Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 117.

87 Bkz. NA WO 1/346.

yenilmiştir. Mehmet Ali ve Osman Bey el-Bardisi 10 bin kişilik bir kuvvetle Dimyat önlerine geldiğinde (26 Mayıs 1803),⁸⁸ Hüsrev Paşa nihayetinde teslim olmuş ve Kahire'ye götürülmüştür.⁸⁹ Hüsrev Paşa'nın Memlûk-Arnavud ittifakına esir düşmesi Mısır'daki Osmanlı rical ve kuvvetlerinin maneviyatını sarsmıştır. Nitekim aşağıdaki satırlarda hayal kırıklığının kesafetini görmek mümkündür: "İklim-i Mısır külliye elden gidip Haremeyn-i muhteremeyn canibine dahi imrâd ve ianet Mısır canibinden olacak iken külliye münkat' olduğu suretde... Mısır'ın müceddeden yed-i devlet-i aliyyeye geçmesi ne gûne külliye asker ve mühimmât ve mesârifâta muhtaç idiğü ... kullarına tez elden akçe ve mühimmat ve top ve asker hususlarına ne veçhile iane olunabilir ise tez elden tertib..." edilmelidir.⁹⁰ Divan-ı Hümâyûn, Hüsrev Paşa'nın Dimyat'a kaçtığı haberinin gelmesiyle, eskiden Memlûk Beyi Murad'ın hizmetinde de bulunmuş ve Çerkes asıllı Cezayirli Ali Paşa'yı bin kişilik bir kuvvet ve asilerin ulufelerini havi parayla Mısır'a vali olarak tayin etmişti.⁹¹ O esnada Elfi beyin rakibi memlûk lider El-Bardisi Osman Bey, Kahire'deki İngiliz başkonsolosu Albay Misset ve Mehmet Ali Bey'in yardımlarıyla Kahire'de yönetimi elde etmişti. İlginç olan, eş zamanlı olarak Bâbüâlî'nin, suçlarını affederek, Osman Bey Bardisi'yi Memlûk beylerinin gözde mansıbı olan şeyhülbeledliğe atamasıdır. Hâlbuki daha evvel asi veya serkeş olarak Mısır'da ihtilale sebep olmakla suçlanmaktaydı.⁹² Burada tekrar bir çaresizlik siyaseti olarak ödül-ceza taktiğinin devreye girmediği görülmektedir.

Cezayirli Ali Paşa, 8 Temmuz 1803'de İskenderiye'ye ulaştığında, Babıâlî adına bir uzlaşma teklif etmek için Memlûk beyleriyle irtibata geçmiş,⁹³ fakat beyler görüşmeyi reddetmiştir. Osman Bey Bardisi yakın geçmişe atıfta bulunarak, Bâbüâlî'nin kendilerini Kahire'den kovarken Memlûkleri ciddiye almadığını, şimdi ise kendilerinin de yapılan teklifleri kabul etmeyeceklerini

88 Ahmed Cevdet Paşa bu vaziyeti şöyle yorumlamaktadır: "...ve eğerce Mısır'da Rumeli askeri onlara mukabil bir azim kuvvet idiye de Bardisi'nin Mehmet Ali'ye emniyet-i kâmile olduğu ve Mısır'a duhulleri bu asker sayesinde idiğü cihetlerle bu askeri kendi kuvve-i askeriyelerinden ma'dûd bilirler idi..." Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, c. 7, s. 24 .

89 Bu süreç hakkında detaylı bilgi için Bkz. Felix Mengin, *Histoire de l'Égypte sous le Gouvernement de Mohammed-Aly*, c.1, Arthus Bertrand, Paris, 1823, s. 27-40, Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 117, *L'Angleterre Et L'Égypte La Politique Mameluke, (1803-1807)*, s. 47.

90 Bkz. BOA HAT 154/6493.

91 Bkz. Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 118, BOA HAT 83/3447-P, 29 Rebiülahir 1218 (18 Ağustos 1803).

92 Bkz. BOA A.DVNS.MSR.MHM.d 11, s. 100/262.

93 Bkz. BOA HAT 85/3480, HAT 89/3643.

söylemiştir.⁹⁴ Bardisi'nin sert cevabı ve Memlüklerin Osmanlı ordusu karşısındaki parlak zaferlerine rağmen, Memlük iktidarının maddî ve toplumsal zemini çok zayıftı. Kendi aralarında bölünmüşlerdi ve bu bölünme maddi güçlerine de yansiyordu. Örneğin Osman Bey el-Bardisi ulufelerini isteyen birliklerin taleplerini karşılayacak maddi güce sahip değildi. Sayıları azalmış ve askere adam alma usulleri, Bâbîâlî'nin köle ihracatını tamamen yasaklamış olması ve Arnavutluk'dan kiralık askerinin de Mısır'a getirilmesinin tamamen yasaklanmasıyla kesilmişti (Ekim 1803).⁹⁵ Eylül 1803'de Mehmet Ali Arnavut askerleriyle Kahire'de bulunmaktaydı ve İskenderiye'de kontrolü sağlayamayan Osman Bey Bardisi de arkasından Kahire'ye dönecektir. Bu dönemde ayrıca kıtlık tehlikesinin baş göstermesi ikili yönetimi zayıflatacaktır. Ulema halkı sakinleştirmesi için Cezayirli Ali Paşa'yı Kahire'ye çağırılmıştı.⁹⁶

Cezayirli Ali Paşa, beylerin niyetlerini öğrenmek için, ilk öncemasıyla ilgili 12 Aralık 1803 tarihinde, Bâbîâlî'nin beyleri affedeceği ve bundan böyle Mısır'da varlıklarını güvence altına al taahhütleri içeren Padişah'ın bir hatt-ı hümayununu gönderdi.⁹⁷ Ali Paşa öte yandan tam tersi bir adım atarak 2.500 piyade, 500 sipahiden mürekkep birlikleriyle 18-22 Aralık 1803'de İskenderiye'den ayrılarak, Memlüklerin işgali altındaki Reşid'e yönelmiş, ulufelerini ödeyeceği vaadiyle Arnavutları teskin ederek, Memlüklere karşı sefere çıkmaya ikna etmiş, Arab şeyhlerinin ve Kahire'deki ulemanın da desteğini almaya çalışmıştı.⁹⁸

Cezayirli Ali Paşa, tüm gösterişli tedbirlerine rağmen Hüsrev Paşa'nın akıbetine uğramaktan kaçınamayacaktı. Reşid'de Memlük ordusuna yenilip, Arnavut birlikler tarafından kuşatılınca 27 Ocak 1804'te Osman Bey el-Bardisi'ye teslim oldu. Cezayirli Ali Paşa tutsak günlerinde halkı ve askeri Memlüklere karşı

94 Bkz. Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 118, *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke, (1803-1807)*, s. 51, BOA HAT 84/3459, HAT 152/6425, HAT 217/11914.

95 Bkz. BOA A.DVNS.MSR.MHM.d 11, s. 35/93, Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 120.

96 Bkz. Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 119, Mengin, *a.g.e.*, s. 51-55.

97 Bkz. Mengin, *a.g.e.* s. 56, Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 120 Aslında Aralık 1803 tarihinde Memlük beyleri ve Arnavut askerine yönelik bir ferman Mısır'a gönderildi. Fermanda öncelikle Memlüklere geçmişî unutmaları tavsiye edilmiş ve Fransa'nın işgali öncesi durum hatırlatılmıştır. *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke, (1803-1807)*, s. 21, 108-109, 122-123.

98 Bkz. BOA A.DVNS.MSR.MHM.d 11, s. 26-27/62-66, *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke, (1803-1807)*, s. 143.

ayaklandırmaya çalışmakla suçlanarak 31 Ocak 1804'de idam edildi.⁹⁹ Bu galibiyet de Memlûk beylerinin vaziyetini müsbet şekilde etkilemeyecekti.

Bu arada iki Memlûk beyi ve onların etrafında teşekkül eden hiziplerin kendi aralarındaki çatışması şiddetlenecekti. Elfi Bey, İngiltere'den döndükten sonra, Kahire'ye doğru yola çıktığında (17 Şubat 1804), rakibi Osman Bey el-Bardisi onun öldürülmesini planlamaktaydı. Mehmet Ali Bey ise Osman Bey'in bu kararını destekleyecekti.¹⁰⁰

İşte hâl bu minvâl üzere câri iken Biyyûk Elfi dedikleri Elfi Mehmed Bey'in İngiltere'den avdet ile Mısır'a gelmek üzere olduğu haberi alındı. Hâlbuki ümerâ-yı Mısryye'nin heman nısfı onun memâlikinden bulunduğu cibetle Mısır'a vürudunda bittabi nüfuzca sâire galebe ve Bardisi'ye dabi takdim edeceği derkâr olmasıyla ümerâ-yı Mısryye'nin çoğu ve ale'l-husus Bardisi onun gelişinden mahzûz olmayub, zâhirde geleceği haberi üzerine izhâr-ı beşâset ve inbisât etmelerıyla beraber gerek kendisinin ve gerek ona mensub olan ümerânın idam ve izalelerini tasdim ve icraât-ı müteferriasını tertib eylediler...¹⁰¹

Mehmet Ali Bey, Arnavut birliklerinin bir kısmı ile Elfi Bey'e Kahire'ye kadar eşlik edecek Memlûk birliğine Gize civarında saldırırken, aynı zamanda Osman Bey El-Bardisi de El-Komkah Köyü yakınlarında Elfi Bey'in yolunu kesmişti. Elfi Bey bir şekilde Harkiyeye kaçmayı başardı.¹⁰² Gene aynı memlûk kalıbı işliyordu, ortak düşmana karşı güç birliği ve o düşmanın yoluğunda iç çatışma.

Son gelişmenin Osman Bey Bardisi'nin değil Mehmet Ali Bey'in lehine bir vaziyet yarattığı aşikârdı. Zira Kahire'de ulufelerini sekiz aydır alamamış olan Arnavutların hissiyatlarına tercüman olan gene Mehmet Ali Beydi. Nitekim 23 Şubat 1804 tarihli Kahire'deki Fransız görevli Lesseps'in Hariciye Nazırı Talleyrand'a yazdığı mektupta, Arnavut birliklerinin komutanı Mehmed Ali Bey'in izlediği siyasete dair detaylar yer alır; "Mehmed Ali Bey, Fransa'nın Bâbîâliyle kendisi arasında arabulucuk yapması temennisinde bulunmakta"¹⁰³

99 Bkz. Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 121-122, *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke, (1803-1807)*, s. 158.

100 Bkz. Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 123.

101 Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 247.

102 Bkz. Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 123, *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke, (1803-1807)*, s. 167, 170-171.

103 Bkz. *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke, (1803-1807)*, s. 172-173.

24 Şubat'da Mehmet Ali Bey Arnavut askeriyle birlik olup, Osman Bey'in evine gelerek ve birliklerinin ulufelerinin ödenmesini ister.¹⁰⁴

Osman Bey Bardisi'nin, ulufeleri ödeyebilmek için Kahirelilerin omuzlarını yeni bir vergi yüklemesi halkı isyan ettirdi. Mehmet Ali Bey muhtemelen böyle bir sonuç öngörmüş, Arnavutları hoşnut ederken Bardisi'yi itibarsızlaştırmıştı. Yeni rolü sureta Kahire halkı ile Memlük beyleri arasında ilkinin lehine arabuluculuk yapmaktı; asıl gayesi ise Kahire'de Memlük hâkimiyetini bitirmektir. Mehmet Ali Bey, 12 Mart 1804'de, Arnavut askeriyle Osman Bey'in tekrar evini kuşattı ve Arnavudların ateş etmesiyle birlikte bazı memlûküyle şehirden kaçan Osman Bey¹⁰⁵, Kahire'yi bir daha dönmek üzere terk edecekti. Artık şehir ve idare tamamen Arnavutların eline geçmişti. Fakat Mehmed Ali Bey idareye tamamen el koymadı. Nitekim Mehmed Ali, Kahire Kalesi'nde tutuklu Hüsrev Paşa'yı özgür bırakarak, 12 Mart gecesi Kahire kadısına Hüsrev Paşa'nın Mısır valisi tayin edildiğine dair sahte bir ferman gönderdi. Ertesi gün Hüsrev Paşa'yı karşılamak ve Mısır valisi ilan etmek üzere kaleye bizzat gitti. Arnavud birliklerinin öldürülen eski lideri Tahir Paşa'nın taraftarları, aynı zamanda Mehmet Ali'nin de hasımları, Hüsrev Paşa'yı, 15 Mart'da Reşid'e kaçırmıştı. Fakat süreç gene Mehmet Ali'nin lehine sonuçlanacaktı. Zira Mehmet Ali'nin gizli telkinleri üzerine, şeyhler hemen İskenderiye valisi Hurşid Ahmed Paşa (ö.1822)'yı yönetimi devralmak üzere bir Arnavut heyeti aracılığıyla Kahire'ye davet ettiler. Bu hengâmede Mehmet Ali, kaymakam olarak vali yardımcılığı görevini aldı.¹⁰⁶

Hurşid Paşa 3 Nisan 1804'de Kahire'ye geldiğinde¹⁰⁷, bir taraftan Memlûklerle mücadele etmek, diğer taraftan kendi birliklerini kontrol etmek ve Arabistan'da yayılan isyanı bastırmak mecburiyetindeydi. Ancak birliklerinin ulufelerinin ödenmesi için mirî vergiyi bir yıllığına peşin olarak tahsil etmek yoluna gitmesi halkın tepkisine yol açacaktır. (20 Haziran 1804).¹⁰⁸ Yine de Hurşid Paşa askerini,

104 Bkz. Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 123-124.

105 Bkz. Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 124-125 Arnavud birliklerinin öldürülen lideri Tahir Paşa'nın biraderi Hasan Bey, Osman Bey'in hanesine baskın niteliğinde gerçekleşen saldırıyla, Memlük taifesinin bir daha Kahire'ye giremeyeceğini bildirmiştir. Bkz. BOA HAT 80/3329, HAT 89/3649-A, 23 Mart 1804 (11 Zilhicce 1218).

106 Bkz. Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 125, Goldschmidt ve Johnston, *a.g.e.*, s. 224, Cevdet Küçük, "Hurşid Ahmed Paşa", *İA*, c. 18, s. 395.

107 20 Nisan'da da Hurşid Paşa'nın Mısır valiliğini resmen onaylayan ferman gelmiş, 12 Mayıs'da da Kahire Kalesi'ni resmen devralmıştır. Bkz. Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 125, Câbi Ömer Efendi, *a.g.e.*, s. 88, Jorga, *a.g.e.*, s. 132.

108 Bkz. BOA HAT 169/7212, Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 126.

Memlûklerle savaşmaya ikna etmişti. Meydana gelen çatışmalarda Memlûkler ve müttelikleri bedevi Araplar da öldürülmüştü. Memlûkler o sırada Kahire yakınlarında Sakkara'da mevzilenmişlerdi. Buradaki bedevi Araplarla ittifak halinde Kahire'ye tekrar dönme umudundaydılar.¹⁰⁹ Bedevilerin memlûklerin yeni müttelikleri olmaları da enteresandır. Bu dönemde ayrıca İngilizler Elfi Bey, Fransızlar da Osman Bey el-Bardisi hizbiyle temas halindedir.¹¹⁰ Diğer taraftan 16 Mart 1804'de Lesseps, İki Memlûk beyinin rekabetinden bahsederken geleceğe yönelik adeta kehanetlerde bulunmuştur: "Osman Bey ve Elfi Bey arasında sulh olamayacağı gibi, bu beylerden birinin iktidarı tekrar elde edeceği de kesin değildir."¹¹¹

11 Mart 1804'de Kahire'deki Fransız Komiseri Lesseps, Mehmed Ali Bey'den bir mektup alır. Mektupta, Mehmet Ali Bey'in Fransız yetkiliye son derece saygı ve bağlılık ifade eden cümlelerle hitap eder, uzlaşmaya ve iş birliğine açık bir zemin yaratmaya çalışır.¹¹² Bu Mehmet Ali'nin Fransız komiserle doğrudan ilişki kuracak kadar güçlü bir siyasî ve askeri bir figür haline geldiğinin de göstergesidir. Mehmet Ali için Fransa makul alternafı oluşturmaktadır; zira ortak düşman, İngiltere'nin aksine, farklı hesaplarla da olsa memlûklerdir.

15 Mart 1804'de Bâbü'ali'den Mısır'ın hayattaki son beylerine, suçlarının afvedildiği ve münasip bir mahalde ikamet etmelerine müsaade olunduğu bildirilmiştir.¹¹³ Öyle görünüyor ki İstanbul Memlûk meselesinin tamamen çözülmesini ertelemiştir. Büyük ihtimalle Mısır valisi'nin Arabistan'daki Vehhâbî-Suud ayaklanmasıyla ilgilenmek mecburiyetinde olması Bâbü'ali için öncelikli hale gelmişti.¹¹⁴

26 Nisan 1804'de Arnavud ordusuyla, Gize ve İmbaba arasında meydana gelen savaşta Memlûk ve Araplardan mürekkep ordu yenilgiye uğradı.¹¹⁵ Lesseps,

109 Bkz. *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke, (1803-1807)*, s. 212, 215.

110 Napolyon'un el-Bardisi'yi ikna etmek için para, silah ve top göndermeyi teklif ettiği anlaşılmaktadır. El-Bardisi Fransa'dan, 100 bin Talari, 12 top ve 6 bin tüfek talep etmişti. Bkz. Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 126, Mengin, *a.g.e.*, s. 106.

111 Bkz. *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke, (1803-1807)*, s. 192.

112 Bkz. *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke, (1803-1807)*, s. 201.

113 Bkz. BOA A.DVNS.MSR.MHM.d 11, s. 114/290.

114 Selda Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam ve Tenkil Vehhâbî Sündiler (1744-1819)*. Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2013.

115 "Mehmed Ali yedi aded Memlûk kafasını Babü'l Zuveyle'de sergilemiştir." Bkz. *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke, (1803-1807)*, s. 216.

21 Mayıs 1804'de İskenderiye'den Talleyrand'a gönderdiği mektubunda, Memlûklerin 20 bin bedeviyi hizmetlerine aldıkları, karşılığında ise Kahire'yi aldıktan sonra yağmalamalarına müsaade ettiklerini bildirmişti. Aslında Memlûklerin, bedevilerin potansiyel gücünden istifade etmeleri şaşırıcı değildi, zira bunlar Yukarı-Mısır'da, özellikle de Balbeis'le Dimyat arasında, nüfuz sahibiydiler. Hatta bu dönemde Araplar Yukarı-Mısır'da da ilerleme kaydetmiş ve Reşid'de de gece baskınlar yaparak hayvan kaçırma olaylarına karışmışlardı.¹¹⁶ Mayıs 1804'de Kahire'deki vaziyete dair detaylı bilgileri Lesseps'den öğrenmeye devam ediyoruz: “Arnavutların lideri Hasan Bey, Memlûk hizbinin bir üyesi gibi davranmaktadır; kıtlık, Arnavutların ödenmemiş ulufelerini talep etmeleri ve Kahire dahilindeki meseleler dışarıdaki Memlûk beylerinin ilerleyişini teşvik eder şekildedir.”¹¹⁷

5 Mayıs 1804'de Osman Bey Bardisi ve ona tabi diğer beyler, Kahire'ye giden yolları yağmaladılar ve bu sırada merkezlerini de Birket'e taşdılar. Arapları daha sık yağma için Kahire önlerine gönderdiler ve Araplarla Arnavudlar arasında meydana gelen çatışmaları desteklediler.¹¹⁸

Diğer taraftan Hurşid Paşa ve Elfi Bey arasındaki müzakereler sürmesine rağmen kesin bir netice de alınamamıştı. Komuta ettikleri askerî güçler kıyaslandığında, Osman Bey Bardisi'nin 700 adamdan mürekkep bir ordusu vardı. Bunlardan 400 adamı Memlûk, diğerleri içinde Yunanlı ve Mısır'ın sair yerlerinden siyahi askerlerdi. Ayrıca Osman Bey, 6 bin bedevi Arap'dan oluşan bir askeri gücün desteğine de sahipti. Osman Bey'in hizbine yakın olan Süleyman Bey'in 150 Memlûk askerinin yanı sıra 3 bin kişilik bedevi Arap gücüne hükmettiği görülmektedir. Muhammed Bey Elfi'nin hizbinde yer alan Küçük Elfi'nin 300 kişilik bir Memlûk askeri vardı. Muhammed Elfi'nin de 24 Memlûk askerinden başka 3000 bin kişiden mürekkep bedevi ordusu bulunmaktaydı.

Her halukarda Memlûklerin Osman Bey el-Bardisi ve Muhammed Bey El-Elfi'nin liderliğini yaptığı iki rakip hizbe ayrılmış olması, Kahire'deki Osmanlı valisi'nin içinde bulunduğu şartları daha iyi hale getirmemişti. Zira Kahire'de ulufelerini alamayan Arnavutlar 1804 yazında isyan ettiler. Kahire'deki Arnavut birlikleri iki gruba ayrıldı: Birinci grup Kahire'deki valiye tâbi Mehmed Ali Bey'in komutasındaydı, ikinci grup her ne kadar aynı bayrağın altında olsalar da, Abdi ve Arnavutların öldürülmüş komutanı Tahir Paşa'nın yeğeni Hasan Beylerden emir

116 *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke, (1803-1807)*, s. 218-219.

117 *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke, (1803-1807)*, s. 219.

118 Bkz. *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke, (1803-1807)*, s. 219-221.

almaktaydı. Arnavutların bu şekilde gruplaşması birbirlerini etkisizleştirecekti. Arnavut birliklerine Kahire dışına gitmeleri ve Memlülklerle karşı savaşmaları emredildiğinde, onlar ya gizlendi ya da ulufelerini alamadıkları için savaşmayı reddettiler. Bu dönemde Mehmed Ali'nin kampında yaklaşık 2 bin, Kahire'nin tamamında ise 6-7 bin Arnavut askeri olduğu kabul edilirse bunlara ödenecek maaşlar için külliyetli bir gelir gerekmektedir.¹¹⁹

20 Temmuz 1804 tarihi itibarıyla Kahire'nin kuzeyinde Arnavut askeri ve Memlülkler arasındaki çatışmalarda Memlük beyleri yenildiler. 30 Temmuz - 18 Ağustos 1804 tarihleri arasında Kahire önlerinde Memlülklerle Arnavutlar arasında çatışmalar gene de devam etmiştir. Arnavutlar, diğer Memlük grubu Osman Bey Bardisi ile İbrahim Bey'in kampına saldırmıştır. Bunun üzerine Memlük hizipleri Mokattam arkasındaki çöle çekilme kararı aldılar. Erzak tedarikinden sonra beyler tamamen Yukarı Mısır'a çekildiler.¹²⁰

28 Ağustos - 12 Eylül arasında ön plana çıkan olaylar, Kahire'deki Arnavut askerinin sebep olduğu asayiş problemleri ve kısa süre önce kendi içinde bir uzlaşma veya barış yapmış olan Memlük beylerinin tekrar hizipleşmesi ve bunlardan özellikle Osman Bey el-Bardisi ve hizbinin, Elfi Bey, İbrahim Bey ve Osman Bey Hasan'ın diğer Memlülklerle gerçekleşen ittifaktan ayrılmış olmasıdır. Osman Bey Bardisi ve hizbinin Yukarı Mısır'da güçlenmeye çalıştığı görülmektedir.¹²¹

12 Eylül- 23 Eylül 1804 tarihleri arasında Kahire'de bir isyanda, Arnavut liderler halkı teskin etmek için 9 Arnavut askerini idam etti. Bu arada Hurşid Paşa Arnavudlara iki seçenek sundu; Memlük beylerine karşı savaşmaları ya da kendi ülkelerine dönmeleri. Bu esnada Memlük Beyleri'nin durumuna bakılacak olursa, Osman Bey el-Bardisi, Yukarı Mısır'da Asyût, Elfi Bey Fayyum, diğer Memlük Beyi Osman Bey Hasan ise Assuan'da yerleşmişlerdi. 8 Ekim 1804'de Hurşid Paşa, 4 bin kişilik bir ordu ile Memlülklerle karşı harekete geçti. Kasım'ın ilk günlerinde Elfi Bey üzerine gönderilen ilk birlikler Fayyum'da yenilgiye uğradı. Kasım ayı ortalarında, Mehmed Ali'nin emrindeki 3 bin kişilik kuvvet de arkalarından gitmiş ve Memlülkler bu kez el-Minye'de yenilgiye uğramıştır.¹²² Bu savaş sürecinde Hurşid Paşa'nın Arnavut birlikler ile Mehmet Ali Bey'i kurtulması

119 Bkz. *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke, (1803-1807)* s. 222-223, 231.

120 Bkz. *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke, (1803-1807)*, s. 233, 236.

121 Bkz. *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke, (1803-1807)*, s. 238.

122 *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke, (1803-1807)*, s. 240, 244-245, Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 126, Mengin, *a.g.e.*, s. 137-156.

gereken bir mesele olarak gördüğü anlaşılıyor. Bu sebeple Arnavutları Mısır'dan çekmesi ve onların saldırılarına karşı kendini koruması için Anadolu'dan delil askeri göndermesi için Bâbîâlî'ye talepte bulunmuştu. Bu amaçla Mehmet Ali'ye ve Arnavutların diğer komutanlarına Memlük beyleriyle mücadelede başarısız olmaları sebebiyle, Mısır'dan ayrılmalarını emreden bir ferman gönderildi. Ferman da Mehmed Hüsrev Paşa zamanında yaşananların unutulacağından ve affedildiklerinden de bahsedilmekteydi.¹²³ Ancak Kahireliler Mehmet Ali'nin gitmesine karşı çıktı.¹²⁴ Zira gerek Memlüklere karşı ve gerekse asayışı bozan diğer unsurlara karşı Mehmet Ali'nin düzeni sağlayan bir itibar inşa ettiği anlaşılmaktadır. Fakat Hurşid Paşa maslahatı uygulayarak, ulema ve şeyhleri Kahire Kalesi'nde toplayarak, Mehmed Ali ve Arnavut askerinin Yukarı Mısır'dan izinsiz ayrıldıkları ve Memlüklere tekrar hareket fırsatı verdikleri gerekçesiyle, Memlüklere karşı savaşmaya devam etmeyeceklerse Mısır'ı terketmelerini emretmişti.¹²⁵

12 Mayıs 1805'de Kahire meşayihî, kadıya Hurşid Paşa'yı azletmek ve yerine Mehmed Ali'ye biat etmek niyetinde olduklarını bildirdi. Hurşid Paşa kaleyi terketmeyeceğini açıkladı.¹²⁶ Kahire uleması Hurşid Paşa'nın azli ve yerine Mehmed Ali'nin tayinini meşru bir zemine dayandırmak için İstanbul'a bir arıza gönderdi. 19 Mayıs 1805'de Mehmed Ali Kahire Kalesi'ni kuşatma altına aldı. Haziran 1805'de Divan-ı Hümâyûn Kapıcıbaşı İstanbul'un kararını Mısır'a ulaştırdı: Şeyhler, ulema ve kadı tarafından seçilen yeni vali onaylanmıştı.¹²⁷

Bâbîâlî'nin Mehmed Ali Paşa'dan beklentisi açtı: Asi birlikler arasında düzeni tesis etmesi ve Memlüklerin gücünü tamamen kırması. Bâbîâlî'nin tabiriyle "Mısır'da ihtilalin def' ve ref'i"ne memur olduğu aşikârdı.¹²⁸ Fakat öncelikle yapması gereken şey, para bulmaktı. Mehmed Ali Paşa'nın Memlüklerle mücadelesinde ilk hareketi, Memlüklerin bir kısmının Kahire'nin kenar

123 Hurşid Paşa'nın askerinin ulufesini ödeme konusunda selefi vailer gibi sorun yaşadığı açıktır. Bâbîâlî bu konuda Şüveysî'den gelen kahvenin bir miktarına el konulup askere ulufe bedeli olarak verilmesini tebliğ etmiştir. Bkz. BOA A.DVNS.MSR.MHM.d 11, s. 173-174/490.

124 Bkz. Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 127-128.

125 Bkz. Küçük, *a.g.m.*, s. 395, Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 129, *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke, (1803-1807)*, s. 247.

126 Bkz. Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 130.

127 Bkz. BOA A.DVNS.MSR.MHM.d 12, s. 2-3/4-5, Küçük, *a.g.m.*, s. 395, Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 131-132.

128 Bkz. BOA A.DVNS.MSR.MHM.d 12, s. 6/12.

mahallerine gelmelerini sağlamak oldu. Burada kuşatılan Memlükler öldürüldü veya esir alınanlar idam edildi. Fakat bu Memlüklerin sonunu getirmedi. Muhammed Elfi ve Osman Bardisi Beyler Memlüklerin gücünü ve muhalefetini hâlâ temsil etmekteydi.¹²⁹ Fakat ilginç olan husus, Temmuz 1805’de Bâbüâli’nin “ecnebi ve Arnavud askerinin” özellikle de Selanik iskelesinden Mısır’a doğru gidişini tespit ederek bu minvalde bunların derhal geri dönmeleri emrini vermesidir.¹³⁰ Öyle anlaşılıyor ki Bâbüâli Mehmed Ali Paşa’nın Arnavut askerinden istifade edip Mısır’da yeni bir mütegalibe haline gelmesini istememektedir.

Diğer taraftan Bâbüâli’nin katı Memlük aleyhdarı tutumu, Mehmed Ali Paşa güçlendikçe zayıflayacaktır. Dersaadet’in asıl derdi Memlükler değil, otoritesine meydan okuyacak güçlü rakiplerdi. Dolayısıyla muktedir bir Arnavut paşası yerine, birbirleriyle kavgalı Memlükler ehven-i şer olacaktır. Ancak Mehmet Ali usta bir siyaset adamı olarak, Bâbüâli’nin endişelerini gidermenin yollarını da bulacaktı. Nitekim (21 Cemaziyevvel 1221) 6 Ağustos 1806 tarihinde Mehmed Ali Paşa tarafından Bâbüâli’ye gönderilen şukkada Yukarı Mısır’da Memlüklere karşı kazandığı zaferi müjdelemektedir.¹³¹ Bâbüâli ise Mısır’da tek adam endişesinden bu kez eski düşmanı Elfi Bey’i Kahire şeyhü’l beledliğine tayin etmiştir.¹³²

11 Muharrem 1227 (26 Ocak 1812) tarihinde Mehmed Ali Paşa’nın İstanbul’a yazdığı kaimeden, bölgedeki meseleleri adım adım çözerek hem merkezin güvenini kazandığı ve hem de Mısır’daki otoritesini pekiştirdiğini görmekteyiz. Onun için ilk madde Mısır ümerası yani Memlüklerin tamamen ortadan kaldırılmasıydı. İkincisi 1807’de Mısır’a askerî bir hamlede bulunan İngilizlerin İskenderiye’den kovulmalarıydı. Sonunculardan biri de uzun müddetten beri Mısır ve çevresini etkileyen Necid’de zuhur etmiş Harici ya da Vehhâbi isyanına son vermektir.¹³³

129 Bkz. Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 133-134.

130 Bkz. BOA A.DVNS.MSR.MHM.d 11, s. 60/147.

131 Bkz. BOA HAT 88/3594.

132 Bkz. BOA HAT 274/16132, BOA A.DVNS.MSR.MHM.d 12, s. 50-51/119 Ayrıca 1806 Haziranı’nda Bâbüâli Mehmed Ali Paşa’yı Selanik valisi tayin ederek yerine Musa Paşa’yı getirmişti. Fakat Mehmed Ali, Mısır’da İstanbul’un düşündüğünden daha güçlü bir desteğe sahipti ve Mısır’dan çekilmedi. Bkz. Fahmy, *a.g.m.*, s. 145.

133 BOA HAT 344/19635-İ, ayrıca bkz. A. A. Paton, *A History of Egyptian Revolution From the Period of the Mamelukes to the Death of Mohammed Ali*, c.2, London, Trübner and Co., Paternoster Row 1863, s. 21-22.

Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da iktidarını pekiştirmesinin önündeki en ciddi engel Memlûk beyleriydi. Fakat onun siyaseti 1 Mart 1811'de Kahire Kalesi'nde beyleri tamamen ortadan kaldırıncaya kadar Memlûk taifesinin tedricen zayıflamasını sağlamaktı.¹³⁴ Memlûklerin sayılarının azalması ve bitmeyen iç mücadeleleriyle yok olmanın eşiğinde oldukları açıktı.

2 Haziran 1806'da tarihinde Bâbîâli, “Mısır gibi bir cesim memleket-i pâdişâhanemi defaten yed-i ağyara reslim eylemeniz” diyerek beylere, Napolyon yenilgisini hatırlatmaktaydı. Diğer taraftan Elfi Bey, Mehmed Ali Paşa vasıtasıyla Bâbîâli'ye affedilmeleri talebini iletmıştır. Sultanın kararı affedilmeleri yönündedir, ancak itaat etmeleri şartıyla.¹³⁵ Bu arada Osman Bey Bardisi 12 Kasım 1806'da zehirlenerek, 28 Şubat 1807'de de Elfi Bey sebebi bilinmeyen bir şekilde ölmüştür. Elfi Bey öldükten sonra Şahin Bey halefi Memlûklerin var olma mücadelesinde yer almıştır. Şahin Bey Yukarı Mısır'a giderek diğer Memlûklere katılmıştır.¹³⁶ Al-Jabarti, Mehmed Ali Paşa'nın Elfi Bey hakkındaki “Elfi yaşadıkça, hayatım rahat olmayacak, O ve ben ipte yürüyen iki cambaz gibiyiz, fakat O tahtadan ayakkabılar giyor” ifadelerine yer verir. Ayrıca Elfi Bey'in ölüm haberi Kahire'ye ulaştığında da Mehmed Ali “Şimdi Mısır benim için daha huzurlu bir yer. Bundan sonra endişe edeceğim kimse yok” demiştir.¹³⁷ Artık Memlûk beylerinin geleneksel bir askerî ve idarî güç olmaktan çıktığı görülmektedir. Liderlik ve buna bağlı olarak gelişen Memlûk hane yapısının gücü azalmıştı. En azından Bâbîâli için Memlûkler “zararsız bir düşman” konumuna gelmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır valisi tayin edilmesinden sonra Bâbîâli'nin değişen siyasetini 21 Şubat 1807'de İskenderiye'deki E. Misset anlatmıştır: “Bâbîâli Kahire'deki valiye Memlûk beyleriyle sulh olmasını ve onların şahsî mal ve mülklerini onlara iade etmesini emretti. Dışarıdaki düşmanlarına karşı Mısır'ın müdafaasında Memlûk kuvvetinden istifade etmek”¹³⁸ için bu politika değişikliğini yapmıştı.

¹³⁴ Prince Omar Toussoun, “La Fin des Mamlouks”, *Bulletin de l'Institut d'Égypte*, 15, 1932-1933, ss. 187-205 Bu makaleye ulaşmamı sağlayan Cumhuriyet Bekar'a teşekkür ederim.

¹³⁵ Bkz. BOA A.DVNS.MSR.MHM.d 12, s. 49-50/118.

¹³⁶ Bkz. NA FO 78/55, NA FO 142/1, BOA HAT 172/7426. Guémard ise Bardisi'nin ölüm tarihini 19 Kasım olarak vermiştir. Bkz. Guémard, *a.g.e.*, s. 27.

¹³⁷ Al-Jabarti, *History of Egypt...*, 1994, s. 56.

¹³⁸ 8 ve 14 Şubat 1807, E. Missett ve Charles Arbuthnot'un mektupları için bkz. NA FO 142/1.

Sonuç

Memlük meselesi özelinde Mısır, Dersaadet'in, merkezîyetçilik tahayyülüne meydan okuyan periferik bir tepki olarak görülür. Ancak 1 Temmuz 1798'de Fransız askerinin İskenderiye'ye ayak basmasından itibaren Mısır, Fransız - İngiliz kolonyal rekabetinin önemli sahnelerinden birine dönüşerek, Nizam-ı Cedid'te ifadesini bulan Osmanlı değişim arzusuna haklılık sağlar. Stanford Shaw'ın döneme ilişkin esaslı kitabının da ima ettiği gibi, İmparatorluk eski ile yeni arasında salınmaktadır. İstanbul'da yeniçeriler Mısır'da Memlükler eskiyi, miadını doldurmuş olanı, modern devletin tasfiye etmesi gerekeni temsil ederler. Nitekim Memlükler için Mehmet Ali Paşa ne ise, yeniçeriler için de Mahmud-ı Sani o olacaktır.

Memlükler için son tarih ve mekân 1 Mart 1811 ve Kahire Kalesi'dir. Belirtilen gün ve mekânda, artık Mısır Valisi olan Mehmed Ali Paşa sayıları takriben yirmi dördü bulan Memlük beyini, Oğlu Tosun Ahmed'in asi Vehhabileri tenkil için Hicaz seferine çıkmasından önce, güya desteklerini almak için Kahire Kalesi'ne davet eder. Memlük beyleri davete uyarlar ve kaleye geldiklerinde üzerlerine ateş açılır. Bu olay "Kale katliamı" olarak Mısır tarihinde kendine bir yer bulmuştur. Katliamdan kurtulan Mısır'daki Memlük bakiyesi ise Sudan'a kaçarlar ve böylelikle 1517'den beri "Fıraunlar Ülkesi"nde bir şekilde varlık ve etkinliğini sürdüren kadim-arkaik bir unsur tasfiye edilmiş olur. Mısır tarihi artık bundan sonra Memlükler olmadan kendi isikametinde seyredecektir.

Bu çalışmanın kronolojik aralığını oluşturan 1801-1806 yılları arasında ise Memlük zümresi, Fransız tehdidinin birleştirdiği Osmanlı ve İngiliz siyasetlerinin ana tartışma ve ihtilaf konusunu oluşturur. Britanya hükümetinin Memlük siyaseti dostanedir, onların vücudunu müttefik Osmanlıların gazabından korumaya çalışmaktadır. Babıâli'nin ise Memlüklerin statüsü hakkında tereddütü yoktur: Onlar yok edilmesi gereken 'asi' lerdir, belki de sultan III. Selim ve ıslahatçı ricali, Mısır'ı nizam-ı cedid'i tecrübe edecekleri bir mekân olarak tasavvur etmişler ve onların Napolyon karşısındaki hezimetlerinden etkili bir gerekçe üretmişlerdir. Ancak Mısır'daki Osmanlı kuvvetleri Memlüklere yönelik her askeri teşebbüslerinde yenilgiye uğramışlardır.

Galip Memlükler ise askeri üstünlüklerini garanti edecek bir yapısal dönüşümü, kısaca sadece Memlüklerin yönettiği bir Mısır tahayyülünü kuvveden file geçirememişlerdir. Bunun bir sebebi Memlüklerin her zaman sekte bir sosyolojiyle malul olmaları, muhtelif oligarşiler (haneler) etrafında örgütlenmeleridir. İhtiraslı Memlük beyleri için Kahire şeyhü'l-beledliği gibi gayrı-resmi bir posta sahip olmanın her seferinde önemli olduğu görülmektedir. Bu

dönem zarfında aralarında ciddi bir liderlik kavgasının sürdüğü iki isim, Osman Bardisi ve Elfi Mehmed Bey son büyük Memlük beyleri olarak temayüz etmişlerdi. Onların bir yıl arayla ölmelerinden sonra (1806/1807) etkili önderler yetiştiremediler. Memlüklerin siyasî nüfuzlarının tamamen sona ermesi için ise, belirtildiği üzere, 1811 Martı'nı beklemek gerekecektir.

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT)

(HAT 88/3594), (HAT 89/3643), (HAT 89/3649-A), (HAT 165/6901), (HAT 89/3638-D), (HAT 6501), (HAT 3457), (HAT 3586), (HAT 87/5386-J), (HAT 3497), (HAT 3602), (HAT 157/6537), (HAT 3586-C), (HAT 87/3573), (HAT 1337/52162), (HAT 84/3449-L), (HAT 86/3542), (HAT 1483/51), (HAT 84/3449-C), (HAT 89/3638-E), (HAT 89/3638-K), (HAT 89/3638-F), (HAT 226/12584-E), (HAT 86/3523), (HAT 154/6493), (HAT 83/3447-P), (HAT 85/3480), (HAT 84/3459), (HAT 80/3329), (HAT 152/6425), (HAT 169/7212), (HAT 172/7426), (HAT 217/11914), (HAT 226/12584), (HAT 226/12584-D), (HAT 274/16132), (HAT 342/19574), (HAT 344/19635-İ), (HAT 1364/53948), (HAT 1365/54069)

(Mühimme-i Mısırye Defteri) BOA A.DVNS.MSR.MHM.d 10, 11, 12

National Archive (NA) Foreign Office (FO), War Office (WO)

NA (FO 78/30), (FO 78/37), (FO 78/32), (FO 78/33), (FO 78/40), (FO 78/55), (FO 78/56), (FO 142/1), NA (FO 261/2)

NA (WO 1/345) (WO 1/346), (WO 1/348)

NA (30/29/5/1)

The Observer, 3 Mayıs 1801 (ProQuest Historical Newspapers: The Guardian (1821-2003) and The Observer (1791-2003) s. 2)

ABUL-MAGD, Zeinab A. (2008) *Empire and its Discontents: Modernity and Subaltern Revolt in Upper Egypt, 1700-1920*, Basılmamış Doktora Tezi, Georgetown University, Washington.

AHMED CEVDET PAŞA (1309) *Tarih-i Cevdet*, c.7, Matbaa-i Osmani, Dersaadet.

AKSAN Virginia H. (2011) Küçülen Osmanlı Dünyasında Askeri Reform ve Sınırları 1800-1840, *Erken Modern Osmanlılar*, Ed. Virginia H. Aksan, D. Goffman Timaş Yay., İstanbul, ss. 161-182.

AL-JABARTI Abd al-Rahman (1994) *History of Egypt: Ajaib al-Atharfi'l-Tarajim wa'l-Akhhbar*, Çev. C. Peycheff- T. Philipp- D. P. Little, c. 4, Franz Steiner, Stuttgart.

- AL-JABARTI (1997) *Al-Jabarti's Chronicle of the First Seven Months of the French Occupation of Egypt*, Brill, Leiden
- AYALON David (1949) The Circassians in the Mamluk Kingdom, *Journal of the American Oriental Society*, 69 (3), ss. 135-147.
- AYALON David (1960) Studies in al-Jabartı I. Notes on the Transformation of Mamluk Society in Egypt under the Ottomans, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 3, 2, ss. 148-174.
- AYALON David (1960) Studies in al-Jabartı I. Notes on the Transformation of Mamluk Society in Egypt under the Ottomans (Continued), *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 3, 3, ss. 275-325.
- BALDWIN George (1801) *Political Recollections Relative to Egypt*, London.
- BARKAN Ömer Lütfü (1943) *XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraat Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Kanunlar*, c. 1, Bühraneddin Matbaası, İstanbul.
- BROWNE William G. (1799) *Travels in Africa, Egypt and Syria from the Year 1792 to 1798*, London.
- CÂBÎ ÖMER EFENDİ (2003) *Câbî Târihi*. c. 1, Haz. Mehmet Ali Beyhan, TTK, Ankara.
- CEZZAR AHMED PAŞA (1962) *Ottoman Egypt in the Eighteenth Century, The Nizâmname-i Mısır of Cezzâr Ahmed Pasha*, Ed. ve Çev. Stanford J. Shaw, Harvard University Press, Cambridge.
- CHANDLER David G. (1966) *The Campaigns of Napoleon*, Macmillan, New York.
- CLOT Andre (2005) *Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır'ı*, Çev. Turhan Ilgaz, Epsilon Yayıncılık, İstanbul.
- COLE Juan (2007) *Napoleon's Egypt Invading the Middle East*, Palgrave Macmillan, New York.
- CRECELIUS Daniel (1981) *The Roots of Modern Egypt: A Study of the Regimes of Ali Bey al-Kabir and Muhammad Bey Abu al-Dhabab, 1760-1775*, Chicago.
- CRECELIUS Daniel (1988) Russia's Relations with the Memluk Beys of Egypt in the Eighteenth Century, *A Way Prepared: Essays on Islamic Culture in Honor of Richard Bayly Winder*, Ed. F. Kazemi ve R. D. Mc Chesney, University Press, Newyork, ss. 55-67.
- CRECELIUS Daniel (1998) The Mamluk Beylicade of Egypt in the Last Decades before its Destruction by Muhammad Ali Pasha in 1811, *The Mamluks in Egyptian Politics and Society*, Ed. T. Philipp ve U. Haarmann, Cambridge University Press, Cambridge, ss. 128-149.
- CRECELIUS Daniel - DJAPARIDZE, Gotcha (2002) Relations of the Georgian Mamluks of Egypt with Their Homeland in the Last Decades of the Eighteenth Century, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 45, 3, ss. 320-341.

- ÇELİK Y. (2010) III. Selim Devrinde Mısır'da Osmanlı İngiliz Rekabeti (1798-1807), *Nizâm-ı Kâdim'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*. Ed. S. Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul, ss. 351-366.
- ÇOLAK Kamil (2008) Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801), *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 2, ss. 141-183.
- DARENDELİ İZZET HASAN EFENDİ (2009) *Ziyânâme, Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın Napolyon'a Karşı Mısır Seferi (1798-1802)*, Haz. M. İlkin Erkutun, Kitabevi Yay., İstanbul.
- DOUIN George (1925) *L'Égypte de 1802 A 1804*, Société Royale de Geographie d'Égypte, Le Caire.
- DOUIN George (1924-1925) L'Ambassade D'Elfi Bey A Londres Octobre-December 1803, *Bulletin of Egyptian Institute*, 7, ss. 95-120.
- EMECEN, Ayşe (1994) *Suriye Bölgesinde Bir Osmanlı Valisi ve İmajı: Cezzar Ahmed Paşa (TSMİA nr. E. 4079'daki Takrir ve Nizâm-Name-i Mısır adlı iki raporun Neşir ve Tablîl Denemesi)*, Yayınlanmamış Master Tezi, İstanbul.
- FAHMY Khaled (1998) The Era of Muhammad Ali Paşa, 1805-1848, *The Cambridge History of Egypt*, Ed. M. W. Daly, c. 2, Cambridge University Press, Cambridge, ss. 139-179
- FINDLEY Carter V. (1972) The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry: The Beginnings of Bureaucratic Reform under Selim III and Mahmud II, *International Journal of Middle East Studies*, 3, 4, ss. 388-416.
- GOLDSCHMIDT Arthur Jr., JOHNSTON, Robert (2003) *Historical Dictionary of Egypt*, Scarecrow Press, Oxford.
- GUEMARD Gabriel (1929) *Aventuriers Mameluks d'Égypte*, Imp. J. Bonnet, Alexandria.
- GÜNER Selda (2013) Bulutkapan Ali Bey (el-kebîr) İsyamı (1768/69-1773), *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53, ss. 155-182.
- GÜNER Selda (2013) *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam ve Tenkil Vehbî Suudiler (1744-1819)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- HATHAWAY Jane (1999) The Household: An Alternative Framework for the Military Society Of Eighteenth-Century Ottoman Egypt, *Oriente Moderno*, 18, 79, ss. 57-66.
- HATHAWAY Jane (2001) An Agenda for Historical Study of the Ottoman Arab Provinces, *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, SOTA-Yeni Türkiye, Ankara, ss. 783-792.
- HATHAWAY Jane (2002) Osmanlı Mısır'ında Yerli ve Askerî Unsurlar ve Yeniçeriler, *Türkler Ansiklopedisi*, c. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 316-329.
- HATHAWAY Jane (2002) *Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları Kazdağlıların Yükselişi*, Çev. Nalan Özsoy, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

- HEROLD Christopher (1962) *Bonaparte in Egypt*, Harper ve Row, New York.
- HOLT P. M. (1961) The Beylicat in Ottoman Egypt during the Seventeenth Century, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 24, ss. 214-248.
- HOLT P. M. (1973) *Studies in the History of the Near East*, Frank Cass, London.
- INGRAM Edward (1995) The Geopolitics of the First British Expedition to Egypt-IV: Occupation and Withdrawal, 1801-3. *Middle Eastern Studies*, 31, 2, ss. 317-346.
- JORGA Nicolae (2012) *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, Kemal Beydilli, 5, İstanbul, Yeditepe Yayınevi.
- KABAKCI Enes (2010) Napoléon Bonaparte'ın Mısır Seferi (1798-1801), *Nizâm-ı Kâdîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, Ed. Seyfi Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul, ss. 339-350.
- KARAL Enver Z. (1938) *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları Milli Mecmua Basımevi, İstanbul.
- KARAL Enver Z. (1940) *Halet Efendi'nin Paris Büyük Elçiliği (1802-1806)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları Kenan Basımevi, İstanbul.
- KARAL Enver Z. (1946) *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları Nizâm-ı Cedid 1789-1807*, TTK, Ankara.
- KARAL Enver Z. (1988) *Osmanlı Tarihi*, c. 5, TTK, Ankara.
- L'Angleterre Et L'Égypte La Politique Mameluke, (1801-1803)*, Ed. Douin, George, Fawtier-Jones, E. C., c. 1, Cairo, 1929.
- L'Angleterre Et L'Égypte La Politique Mameluke, (1803-1807)*, Ed. George Douin, Cairo, 1930
- KÜÇÜK Cevdet (1998) Hurşid Ahmed Paşa, *İA*, c. 18, ss. 395 - 396.
- LORD ELGIN- ROSE, J. H. (1921) Lord Elgin's Report on Levantine Affairs and Malta, 28 February 1803, *The English Historical Review*, 36, 142, ss. 234-236.
- MANN Michael (2013) *Devletler, Savaş ve Kapitalizm, Politik Sosyoloji İncelemeleri*, Çev. Semih Türkoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- MARRIOT J.A.R. (1917) *The Eastern Question an Historical Study in European Diplomacy*, The Clarendon Press, Oxford.
- MENGİN Felix (1823) *Histoire de l'Égypte sous le Gouvernement de Mohammed-Aly*, c.1, Paris: Arthus Bertrand.
- MORIER J. P. (1801) *Memoir of A Campaign With the Ottoman Army in Egypt, from February to July 1800*, London.
- NAFF Thomas (1960) *Ottoman Diplomacy and the Great European Powers, 1797-1802*, Yayınlanmış Doktora Tezi, London University.

- NOÉ COMTE DE (1826) *Mémoires Relatifs a l'Expédition Anglaise Parti edu Bengale en 1800 pour Combatre en Egypte l'armee d'Orient*, Paris.
- PATON A. A. (1863) *A History of Egyptian Revolution From the Period of the Mamelukes to the Death of Mohammed Ali*, c.2, London, Trübner and Co., Paternoster Row
- Philips, J. (TY.) *A History of the Revolt of Ali Bey Against the Ottoman Porte*, London.
- Pièces Diverses et Correspondance Relatives aux Opérations de l'armée d'Orient en Egypte*. Paris, Messidor An IX 1801.
- PITERBERG Gabriel (1990) The Formation of an Ottoman Egyptian Elite in the Eighteenth Century, *International Journal of Middle East Studies*, 22, ss. 275-289.
- RAYMOND Andre (1991) Soldiers in Trade: the Case of Ottoman Cairo, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 18, 1, ss. 16-37.
- ROSE J. H. (1929) The Political Reactions of Bonaparte's Eastern Expedition, *English Historical Review*, 44, ss. 48-58.
- SERTOĞLU M. (1971) *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, c.5, Güven Basımevi, İstanbul.
- SEYYİD MUHAMMED ES-SEYYİD (1990) *XVI. Asırda Mısır Eyaleti*, Edebiyat Fakültesi Yaymevi, İstanbul.
- SEYYİD MUHAMMED ES-SEYYİD (2002) Osmanlı Askeriyesinde ve Askerî Tarihinde Mısır'ın Yeri, *Türkler Ansiklopedisi*, c.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 294-315.
- SEYYİD MUHAMMED ES-SEYYİD (2003) XVIII. Asır Başlarında Mısır Eyaletinin İdarî ve Malî Nizamında 'Düsturu'l-Amel', *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 1, ss. 53-67.
- SEYYİD MUHAMMED ES-SEYYİD, *Mısır İA*, 29, 2004, ss. 565-566.
- SHAW Stanfor J. (1962) *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517-1798*, Princeton.
- SHAW Stanfor J. (1971) *Between Old and New, the Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789-1807*, Harvard University Press, Harvard.
- SOYSAL İsmail (1964) *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri (1789-1802)*, TTK, Ankara.
- SÜSLÜ Azmi (1984) Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri, 1798-1807, *Belleter*, XLVII, 185, ss. 259-279.
- TOUSSOUN Prince Omar (1932-1933) La Fin des Mamlouks, *Bulletin de l'Institut d'Egypte*, 15, ss. 187-205.
- TVERITINOVA A. S. (1970) XVI. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun Malî ve İdarî Sistemini İlgilendiren Bazı Belgeler, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 25, 2, ss. 65-88.

- ÜLKER Necmi (1994) XVIII. Yüzyılda Mısır ve Cezayirli Hasan Paşa'nın Mısır Seferi, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9, ss. 1-30.
- WALSH, T. (1803) *Journal of the Late Campaign in Egypt*, Luke Hansard, London.
- WARNER Oliver (1960) *The Battle of the Nile*, B.T. Batsford Ltd., London.
- WINTER Michael (1980) Turks, Arabs and Mamluks in the Army of Ottoman Egypt, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 72, ss. 97-122.
- WINTER Michael (2008) A Statute for the Mercantile Fleet in Eighteenth Century Egypt, *Mediterranean Historical Review*, 3, 2, ss. 118-122.
- WITTMAN William (2011) *Osmanlı'ya Yolculuk 1799-1800-1801*, Çev. Belkıs Dişbudak, ODTÜ Yayıncılık, Ankara
- YEŞİL Fatih (2009) *Nizam- Cedit'ten Yeniçeriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Ordusunda Değişim 1793-1826*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Zinkeisen Johann W. (2011) *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1802)*, Çev. Nilüfer Epçeli, 7, Yeditepe Yay., İstanbul.